

समानो मन्त्रः (ऋग्वेद)

समानी प्रपा (अथर्ववेद)

परब

ओनलाईन

वर्ष : ५

स्थापना वर्ष : १९६०

ऑक्टोबर : २०१०

अंक : ४

: परामर्शनसमिति :

भगवतीकुमार शर्मा प्रमुખ
रतिलाव बोरीसागर मध्यस्थ समितिना वरिष्ठ सल्य
प्रकुल्ल रावल प्रकाशन मंत्री

: तंत्री :

योगेश जोषी

: सलतंत्री :

मोहन परमार

गुजराती साहित्य परिषद

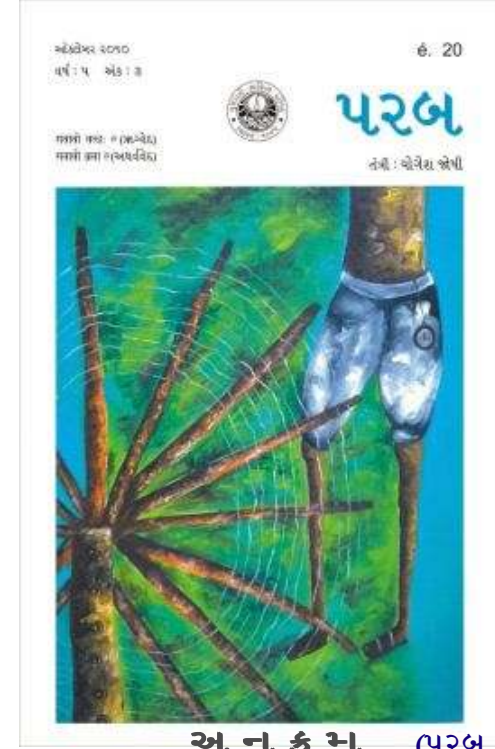
मेघाङ्गी ज्ञानपीठ m क. ला. स्वाध्यायमंदिर

गुजराती साहित्य परिषद (प्रकाशन विभाग), गोवर्धनभवन, आश्रम मार्ग,
'टाईम्स' पाण, नदीकिनारे, अमदावाद-३८० ००८
फोन अने ईकस : २६ ५८७८४७

Web-site : www.gujaratisahityaparishad.org

www.gujaratisahityaparishad.com

Parab Online
October 2010
Page: 1

अ नु क म (परब ओनलाईन)

परिषद-प्रमुખनो पत्र

कविता

वार्ता

भारतीय साहित्य

समीक्षा/ग्रंथावलोकन

प्रकीर्ण

अंजलि

परिषदवृत्त

साहित्यवृत्त

मुखपृष्ठचित्र

अे अविस्मरणीय सॉनेटपठन • भगवतीकुमार शर्मा
आपणो प्रास • यंद्रकान्त शेठ, बे तान्का • पराग म. त्रिवेदी, वात छाथ
बडार • यन्द्रकान्त टोपीवाणा, कायूं सोनुं वरसे छे • नीतिन वडगाभा
काकानी निशानी • मावळ मळेचरी
पन्नाने कांठेथी • रवीन्द्रनाथ टागोर, अनु. अनिला दलाव
कविव्यक्तित्वथी अंकित निराणो काव्यसंग्रह • भानुप्रसाद पंड्या, यार
दायकानी नवलकथाना जन्माक्षर • क्रीतिदा शाळ, 'सावित्री' : ज्ञाननी
ज्योतथी अज्ञानना तमसने बेदनारांनी कथा • विपुल पुरोडित, राजु
रंगारो • श्रद्धा त्रिवेदी
मातृभाषाकौशल प्रमाणपत्र अव्यासकमनुं परीक्षा अने मूल्यांकन •
डॉ. नीलोत्पला गांधी
वीरकवि नर्मदने • केशव ड. शेठ
संकलन : राजेन्द्र पटेल
संकलन : ठतुभाई कुरकुटिया
शैलजा पटेल

અ નુ ક મ (પરબ પ્રકાશન)

પરિષદ-પ્રમુખનો પત્ર	એ અવિસ્મરણીય સોનેટપઠન • ભગવતીકુમાર શર્મા 4
કવિતા	આપણો પ્રાસ • ચંદ્રકાન્ત શેઠ 6, બે તાન્કા • પરાગ મ. ત્રિવેદી 7, વાત હાથ બહાર • ચન્દ્રકાન્ત ટોપીવાળા 8, તરબતર • ચન્દ્રકાન્ત ટોપીવાળા 8, સાવ સામે છે... • પ્રફુલ્લ નાણાવટી 9, કાચું સોનું વરસે છે • નીતિન વડગામા 9, વિચિત્ર માણસ • પ્રદીપ ખાંડવાળા 10, બંકો માણસ • પ્રદીપ ખાંડવાળા 11, બહુમાળિયું • પ્રદીપ ખાંડવાળા 12, કોઈ પડછાયા વગર • હર્ષ બ્રહ્મભટ્ટ 13, દિવસ આખાનો... • સમીર ભટ્ટ 14, પરપોટા હવાના • આબિદ ભટ્ટ 14
વાર્તા	કાકાની નિશાની • માવજી મહેશ્વરી 15, કીર્તિ મંદિર • વંદના શાંતાઈન્દુ 19
નિબંધ	અ-મૃતલીલા • પ્રવીણ દરજી 25, મેડો • જયંત ડાંગોદરા 26
ભારતીય સાહિત્ય	પન્થાને કાંઠેથી • રવીન્દ્રનાથ ટાગોર, અનુ. અનિલા દલાલ 31
પ્રાસંગિક	બેઉ બહેનો –સોનેરી અવસરે • અરુણા જાડેજા 35
અભ્યાસ	‘એકલા હોવાની નિયતિ’ની કવિતા • મણિલાલ હ. પટેલ 43
પ્રસ્તાવના	શોધવાર્તાની • મહેશ બાલશંકર દવે 49
સમીક્ષા/ગ્રંથાવલોકન	કવિવ્યક્તિત્વથી અંકિત નિરાળો કાવ્યસંગ્રહ • ભાનુપ્રસાદ પંડ્યા 51, ચાર દાયકાની નવલકથાના જન્માક્ષર • કીર્તિદા શાહ 54, ‘સાવિત્રી’ : જ્ઞાનની જ્યોતથી અજ્ઞાનના તમસને ભેદનારાંની કથા • વિપુલ પુરોહિત 57, રાજુ રંગારો • શ્રદ્ધા ત્રિવેદી 61
પ્રકીર્ણ	‘ચાંદલિયો ઊગ્યો ને હરણ્યું આથમી’ – પૂર્તિ • હેમંત દવે 67, માતૃભાષાકૌશલ પ્રમાણપત્ર અભ્યાસક્રમનું પરીક્ષણ અને મૂલ્યાંકન • ડૉ. નીલોત્પલા ગાંધી 71
અંજલિ	વીરકવિ નર્મદને • કેશવ હ. શેઠ 75
પરિષદવૃત્ત	સંકલન : રાજેન્દ્ર પટેલ 76
સાહિત્યવૃત્ત	સંકલન : ઇતુભાઈ કુરકુટિયા 83
પત્રસેતુ	હરેશ ધોળકિયા, નિરંજન ઉપાધ્યાય 86
આ અંકના લેખકો	87
મુખપૃષ્ઠચિત્ર	શૈલજા પટેલ

પરિષદ-પ્રમુખનો પત્ર

એ અવિસ્મરણીય સોનેટપઠન

એ ૧૯૫૭નું વર્ષ હતું. ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનું અધિવેશન ત્યારે અમદાવાદમાં યોજાયું હતું. સુરતથી અમે વડીલ અને નવોદિત કેટલાક મિત્રો એ અધિવેશનમાં હાજરી આપવા અમદાવાદ ગયા હતા. અમારો ઉતારો એક જ મોટા ખંડમાં હતો. એક સવારે કવિવર નિરંજન ભગત અમારે ઓરડે આવ્યા. અમે તો રાજી થઈ ગયા. વાત કવિતાની નીકળી. અમે ભગતસાહેબને તેમનાં કાવ્યો સંભળાવવાની વિનંતી કરી. તેમણે તેનો તરત હકારાત્મક પ્રતિભાવ આપ્યો. અને શરૂ થઈ સોનેટપઠનની રમઝટ. ભગતસાહેબે તેમનાં પોતાનાં અને અન્ય દિગ્ગજ પૂર્વસૂરિઓનાં સોનેટોનું જે અદ્ભુત છટાથી પઠન કર્યું તે સાંભળીને અમે આશ્ચર્યમુગ્ધ થઈ ગયા. સંસ્કૃત વૃત્તોમાં રચાયેલાં સોનેટોનું આવું પ્રભાવશાળી પઠન તે પૂર્વે મેં કદી સાંભળ્યું નહોતું. એક તો સોનેટ જેવો અઘરો ગણાતો કાવ્યપ્રકાર, સંસ્કૃત છંદો, અર્થગહન પદાવલિ – આ સર્વને તેમણે એટલી અસરકારક રીતે સમર્થ પઠન દ્વારા રજૂ કર્યું કે એ સોનેટો અમારે માટે અતિ સરળગમ્ય બની રહ્યાં. સોનેટનું સુયોગ્ય ઢબે કરાતું પઠન જે તે કાવ્યના મર્મ સુધી પહોંચવામાં કેવું ઉપકારક બની શકે તેનું એ એક જીવંત નિદર્શન હતું. મારે સ્વીકારવું જોઈએ કે સોનેટનું આવું પ્રભાવશાળી પઠન તે પછી મેં આજ સુધી કદી સાંભળ્યું નથી. જો આપણા મૂર્ધન્ય સોનેટકારોનું પઠન આવું જ અસરકારક રહ્યું હોત તો સોનેટનો કાવ્યપ્રકાર કદાચ આજે પણ લોકપ્રિય રહી શક્યો હોત. હવે તો સોનેટ લખનારા ગણ્યાગાંઠ્યા રહ્યા છે. કવિગોષ્ઠિમાં સોનેટની પ્રસ્તુતિ કરવાનું ક્યારેય એટલું સહજ ન હતું. અને આજે તો ક્યાંથી હોય ?

ગુજરાતી ભાષામાં અનેકાનેક અને એકમેકથી ચઢિયાતા સોનેટો લખાયાં છે. કવિ ઉશનસૂ તો વૃદ્ધ વયે આજેય સોનેટસર્જનમાં સક્રિય છે. જ્યારે ગુજરાતી ભાષામાં સોનેટનો મધ્યાહ્ન ચાલતો હતો ત્યારે પણ તેની લોકપ્રિયતા મર્યાદિત હતી. કાવ્યમાત્ર લોકપ્રિય થવું જ જોઈએ એવો કોઈ નિયમ નથી. તેને લોકપ્રિય બનાવવા માટે કવિએ તેની કક્ષા કે પ્રસ્તુતિને નીચે ઉતારવાની કોઈ જ આવશ્યકતા ન હોય. મંચ પર કાવ્યોની સભારંજની સ્વરૂપની રજૂઆતથી મૂળ કવિતાતત્ત્વને હાનિ પહોંચી શકે છે અને તે સાથે કેટલાક શ્રોતાઓની કાવ્યરુચિ સાથે પણ સમાધાન થતું હોય છે. આમ છતાં હું એવું માનું છું કે કાવ્યોનું પઠન કે ગાન શ્રોતાઓ સુધી તેની સર્વ અર્થવાહિતા અને મર્મને સ્પર્શવાની શક્તિની ઘોતક હોવી જોઈએ. તેની ઓછપને કારણે ઉત્તમ કાવ્યો, પછી તે કોઈ પણ પ્રકારમાં રચાયાં હોય તે શ્રોતાઓના રુચિસંપન્ન વર્ગ સુધી પહોંચવામાં ઊણાં ઊતરે છે. રજૂઆતમાં નર્યા નાટકવેડા મને મુદ્દલ રુચિતા નથી. પણ કાવ્ય શ્રોતાઓ સુધી તેમની સર્વ સૂક્ષ્મતાઓ સાથે પહોંચે તે કવિ, શ્રોતાઓ અને વિશેષતઃ તો કાવ્ય માટે ઉપકારક બની શકે.

ગઝલના ફારસી છંદો આમ તો આપણા શ્રોતાઓ માટે કંઈક પરાયા ગણાય, પરંતુ તેની અસરકારક રજૂઆત તથા તેની સુદૈર્ઘ્ય ગાયકી પરંપરા તેને શ્રોતાઓ સુધી વિસ્તારવામાં સફળ નીવડી છે. આવું ગુજરાતમાં સોનેટો સંદર્ભે કેમ નહીં થઈ શક્યું હોય ? ખરેખર તો સોનેટમાં પ્રયોજાતા સંસ્કૃત છંદો આપણે સદીઓથી સાંભળતા આવ્યા છીએ. આપણા અસંખ્ય સ્તોત્રો, શ્લોકો, પ્રાર્થનાઓ વગેરે આ છંદોમાં જ લખાયેલાં છે. પરાપૂર્વથી આપણા પુરોહિતો શુભઅશુભ પ્રસંગે એ સ્તોત્રો આદિનું સસ્વર ગાન કરે છે. એ છંદોનું ગાન ચોક્કસ રીતે સદીઓથી સ્વરાંકિત થયેલું છે. આપમાં કાન અને મન તેનાથી અત્યંત પરિચિત છે. વિશેષતઃ બ્રાહ્મણ પરિવારોમાં આ છંદોબદ્ધ સ્તોત્રો, શ્લોકો વગેરેનું નિયમિત સ્વરૂપે ગાન કરવાની જૂની પરંપરા છે. કવિશ્રી ઉશનસે સ્વીકાર્યું છે કે શિખરિણી છંદ સાથેનો ઘરોબો તેમને તેમના પરિવારમાં નિયમિત રીતે થતા ‘મહિમ્નસ્તોત્ર’ના ગાન દ્વારા કેળવાયો હતો. આપણે મંદાકાંતા છંદનો વિચાર કરીએ અને આપણામાં પરંપરાગત સંસ્કારો જળવાઈ રહ્યા હોય તો સરળ રીતે આપણને ‘શાંતાકારં ભુજગશયનં પદ્મનાભં સુરેશં’થી પ્રારંભાતો અત્યંત લોકપ્રિય શ્લોક અચૂક સાંભરે. ‘મહિમ્નસ્તોત્ર’માં ‘અસિતગિરિસમં સ્યાત્ કજ્જલમ્ સિંધુપાત્રે’ એ વિખ્યાત શ્લોક આપણને અવશ્ય માલિની છંદથી પરિચિત કરી શકે. લગ્નપ્રસંગે ગવાતાં મંગલાષ્ટકો તો પરંપરાગત રીતે શાદૂલવિકીડિત છંદમાં જ રચાતાં અને ગવાતાં આવ્યાં છે. આવું બીજા ઘણા બધા શ્લોકો, સ્તવનો ઇત્યાદિ માટે સાચું છે.

મારા જેવાને પ્રશ્ન એ ઊઠે કે સંસ્કૃત છંદોની આ અતિ પ્રચલિત ગાનશૈલી આપણાં ગુજરાતી છંદોબદ્ધ કાવ્યોમાં પૂરતા પ્રમાણમાં કેમ ન ઊતરે ? શક્ય છે કે કવિઓને એ શૈલીમાં પોતાનાં કાવ્યો રજૂ કરવામાં કદાચ જુનવાણી ગણાઈ જવાનો ક્ષોભ થયો હોય. પરંતુ તેથી ગુજરાતી-સંસ્કૃત છંદોબદ્ધ કાવ્યોને ભાવકોના મર્મ સુધી વિસ્તરવામાં મુશ્કેલી પડી એવું મારું નિરીક્ષણ છે. અહીં હું માત્ર સંસ્કૃત છંદોબદ્ધ કાવ્યોની ગાન સહિતની પ્રસ્તુતિની વાત કરવા માગતો નથી. ઉર્દૂમાં જેને ‘તહેત’ કહેવામાં આવે છે તેવું પઠન પણ પ્રભાવક રીતે કરી શકાય. ઉર્દૂ ગઝલોની રજૂઆતમાં ‘તહેત’ અને ‘તરન્નુમ’ બે મુખ્ય ધારાઓ પ્રવર્તે છે. સાવ ફિલ્મી ઢબે તરન્નુમમાં કરાયેલી ગઝલોની પ્રસ્તુતિ જરાય આવકારદાયક ન ગણાય. પરંતુ તરન્નુમની જે કાવ્યોપકારક શૈલી છે તેને વળગી રહીને જો ગઝલોનું ગાન કરવામાં આવે તો તે પ્રશસ્ય નીવડે. આદરણીય ભગતસાહેબે સોનેટપઠનની અપ્રતિમ છટા આજથી ત્રેપન વર્ષ પહેલાં દાખવી હતી તેના ભણકારા હજી મારા અંતઃસ્તલમાં વિદ્યમાન છે. જો ભગતસાહેબ જેવા ઉત્તમ સોનેટપઠનકર્તાઓ આપણને વધારે પ્રમાણમાં મળ્યા હોત તો સોનેટ કવિગોષ્ઠિઓમાં આજે પણ લોકપ્રિય રહ્યું હોત. લોકપ્રિયતા એ કવિતાના તત્ત્વનો એકમાત્ર માપદંડ ન હોઈ શકે પરંતુ સકળ ગરિમાના જતન સાથેય લોકોમાં કાવ્યનો મર્મ ઉતારવા પ્રયત્નશીલ રહેવું તેમાં કશું અનૌચિત્ય નથી.

૯-૯-૨૦૧૦

– ભગવતીકુમાર શર્મા

પરબ વ ઓક્ટોબર, 2010

કવિતા

આપણો પ્રાસ | ચંદ્રકાન્ત શેઠ

સત્ય શા માટે છાપરે ચડીને પુકારે ?

એ તો પોતે જ પોતાનાથી ધરાયેલું :

આકાશ જેવું ગભીર ને ગહન

અને ભર્યાં સરોવર જેવું શાંત ને મૂક !

શબ્દોની સાંકડી નેળોમાં

સમાય નહીં એવા એના

વ્યાપ ને વિસ્તાર.

એ તો ધરતીના જેવું

અડીખમ ને અવિચળ !

આપણો બુનિયાદી આધાર તો એ જ.

એ જ આપણી ઓથ ને આપણો છેવટનો આશ્રય.

એની છાતીએ વળગીને આપણે ઊછર્યા,

એનો ખોળો ખૂંદતાં ખૂંદતાં મોટા થયા;

ખરી હુંફ એની જ,

ખરો સધિયારો એનો જ !

આપણને હરઘડીએ દોરનારો હાથ એનો જ,

આપણને ભરોસાલાયક સાથસંગાથ પણ એનો જ !

ભલે ને સબોડાતા રહે ચોમેરથી વાયરાના સાટકા,

ભલે ને દંતાળા ને નહોરાળા જળરાક્ષસો

મોજે મોજે ધસતા ને ઊછળતા, ભીંસમાં લઈ એને

ઉન્મૂલિત કરવા આકાશપાતાળ એક કરતા હોય;

પણ સત્ય તો કાળમીઠા ખડક જેવું,

એ તો કોઈ દીવાદાંડીએ ઊઘડેલી

ધરતીના દરિયાવ દિલની આંખ !

– એવી વેધક ને વસ્તુલક્ષી

કે સૌને દેખાડવા જેવું દેખાડતી રહે

ને સૌમાં ચેતાવવા જેવું ચેતાવતી રહે !

સત્યને ભીંજવીને વાદળીની જેમ પોચું પાડી દેવાનું ગજું

પેલા બાર મેઘોનુંયે નહીં !

સત્યને શોષી-સૂકવી તરડાવી દે એવો તાપ
પેલા સહરાના સૂર્યનોયે નહીં !

સત્ય તો સ્વચ્છસાફ નીતરાં નીર સમું,
પારદર્શક નિર્મમ કાચ સમું,
આપણા મનની મથનીમાં વલોવાઈ વલોવાઈ
ઉપર તરી આવેલા માખણ માંહલું !

સત્ય તો આપણાં આંસુ જેવું,
શૈલપિંડના આસવ જેવું,
આપણે તો એની છાયાનાં છોગાં,
આપણે તો એનાં પીંછાં
એની પાંખોમાં ગોઠવાતાં જ
આપણાથી ઊડી શકાય સૌની આરપાર,
ગેબનીયે પાર !

એ સત્યની આંખેથી ઊતર્યા
કે તોલાવા માંડે છે માથે
પોટલેપોટલાં ભાર અંધકારનો !

પદે પદે
આપણામાં લીલયા સત્યનો પડચા કરે પડછંદ,
એ જ આપણો તો આનંદ !
એ જ આપણો પરિપોષ ને પરિતોષ !
સત્યનો શ્વાસ,
એની જ સાથે
સહજતયા સધાયેલો હોય છે આપણા સત્ત્વનો પ્રાસ !

૨૪-૪-૨૦૧૦
૨૨-૮-૨૦૧૦

બે તાંકા | પરાગ મ. ત્રિવેદી

દિવસભર	બીજ ચંદ્રની
પીવે વારિ, ને રાતે	નાનકડી શી નૌકા,
કાળું ડિબાંગ	ઘનશ્યામલ
અંધારું ઘટઘટ	નભસાગરે તરે;
લાંબેરી નાળિયેરી.	મધરાતે - નિરાંતે !

વાત હાથ બહાર | ચન્દ્રકાન્ત ટોપીવાળા

હું રામગિરિ ઊભો કરું છું
એની ઉપર
એક યક્ષને ઊભો કરું છું
અવશ્ય મેં એને શાપિત અને વિરહી રાખ્યો છે
યક્ષ ઊભો છે ઉદાસ.
હવે હું અષાઢ બેસાડું છું
યક્ષની સામે એક કાળું ડિબાંગ વાદળ ધારું છું
હવે યક્ષ વ્યાકુળ થયો છે
હાથ ઊંચા કરે છે
સંદેશો કહે છે.
ગજર્યા કે બોલ્યા વગર
જાણે કે સાંભળ્યું ન સાંભળ્યું કરી
પૂરી તુમાખીથી વાદળ ત્યાંથી પસાર થઈ જાય છે.
હવે વાત મારા હાથબહાર છે.

કાર્યું સોનું વરસે છે | નીતિન વડગામા

આકાશથી ધીમી ધારે કાર્યું સોનું વરસે છે.
નગરનગર ને દ્વારે દ્વારે કાર્યું સોનું વરસે છે.
જળમાં કે સ્થળમાં પણ ક્યાંયે ના રહેતું કોરું કોઈ
કાંઠાની સાથે મઝધારે કાર્યું સોનું વરસે છે.
ઝાડ બધાંયે જાગે, પાછું ઘાસ જગાડે ખડાડોને
લીલપવરણા કંઈ આકારે કાર્યું સોનું વરસે છે.
પથ્થર જેવો સૂરજ સૌને પલળીને પંપાળે છે
વાદળ ઓઢી રોજ સવારે કાર્યું સોનું વરસે છે.
ઘરમાં બેઠી જીવ નથી ભીંજાતો એનો રંજ નથી
ઊંચા આ મનના મોભારે કાર્યું સોનું વરસે છે.
આપોઆપ જ એક અગોચર ખૂણો ભીનો થઈ જાતો
અંદરઅંદર અનરાધારે કાર્યું સોનું વરસે છે.
લોહીતરસી વીંઝાતી આ તીખી તલવારો વચ્ચે
યુગોથી સત્ના આધારે કાર્યું સોનું વરસે છે.

વાર્તા

કાકાની નિશાની | માવજી મહેશ્વરી

આવનારા આવીને ચાલ્યા ગયા. રૂપાળા બંગલા ઉપર જામી ગયેલું ઉદાસીનું આવરણ હટવા લાગ્યું. કાકાની ઓળખાણ મોટી. એક તો એમનો વ્યવસાય એવો હતો કે જાતજાતના માણસો સાથે સંબંધ. આમ તો બેસણું રાખેલું છતાં કેટલાય એવા લોકો હતા જેને જ્યારે ખબર મળ્યા ત્યારે આવ્યા. ટેક્ષીવાળા, જૂના જમાનાનો ટાંગાવાળો, અરે ! એક તો બૂટપોલીસવાળોય આવ્યો. અમે તો શું કાકીય એમને ઓળખતાં નહોતાં. કાકાનો સ્વભાવ જ એવો હતો કે લોકોને એમના જવાનું દુઃખ થયું હતું. સતત આવન-જાવનથી ઘર અસ્તવ્યસ્ત થઈ ગયું હતું. આમ તો વિશાળ બંગલામાં બધી ચીજવસ્તુઓ એની જગ્યાએથી તસુભાર પણ ન હટે. સિવાય કે કાકા હટાવે. હા, એમનો એવો આગ્રહ કે દરેક વસ્તુ એના ઠેકાણે જ રહેવી જોઈએ. પણ એ પોતે જ નહોતા રહ્યા અને કાકી પોતાને સંભાળે કે ઘરને ! દૂરદૂરથી આવતા સંબંધીઓમાં કેટલાક એવાય હતા જેમની સાથે નાના છોકરાં હતાં. ખાસ તો કાકીના માવતર પક્ષમાંથી. છેક રાજસ્થાનથી આવતા હોય તો સ્વાભાવિક છે કે એકાદબે દિવસ રોકાય. એમની સાથે આવેલાં બાળકોએ પાછળના બગીચાને ખાસ્સું નુકસાન કર્યું હતું. કાકા હોત તો ઊકળી ઊઠત. એમના માટે એ બગીચો સર્વસ્વ હતું. આખાય શહેરમાં કાકાની પ્રિય જગ્યા હોય તો એમનો બગીચો. કાકાએ આખો બગીચો પૂરા પ્લાનિંગથી બનાવેલો. ત્યાં સુધી કે કયા રંગના ફૂલછોડની બાજુમાં કયા રંગનો ફૂલછોડ વાવવો એનુંય ગણિત રાખેલું. હા, એક માળી અઠવાડિયામાં બે વખત આવતો. છતાં એ કાકા કહે એમ જ કરતો. અરે ! કાકીને પૂજા માટે ફૂલ જોઈતાં હોય તો કાકાને પૂછીને જ તોડે. એવા બગીચાની પંદર દિવસમાં સંભાળ જ નહોતી લેવાઈ. મેં બેત્રણ વખત પાણી પાડ્યું હતું. એકાદ વખત માળી પણ આવેલો, છતાં જે રીતે કાકા બગીચાની સંભાળ રાખતા એટલું ધ્યાન તો બીજું કોણ રાખે ?

મને કાકાના બગીચાની ખૂબ ચિંતા થતી હતી.

હવે એ બગીચો કાકાની સ્મૃતિ છે. સ્મૃતિ જ નહીં એમનો આત્મા કદાચ બગીચામાં જ ફરતો હતો. આજે મારે આખો દિવસ ત્યાં રહેવું છે. બધુંય સરખું કરવું છે. તરસ્યાં છોડવાંને પાણી સીંચવું છે. હવે મારે જ એ બગીચાની સંભાળ રાખવી પડશે. કાકાના ચાલ્યા જવાથી છોડવાં વીલાં વીલાં લાગે છે. મારે એમની સાથે વાતો કરવી છે. એમને પૂછીશ – તમને કાકાની યાદ આવે છે ? બિચ્ચારાં છોડ ! કદાચ પાંદડાં ઢાળી દેશે. કાકાનો વિરહ એમણે વેઠવો જ રહ્યો. શું થાય ? મૃત્યુને થોડું રોકી શકાય છે ? આમ તો કાકાની ઉંમરેય શું હતી. પાંસઠ વર્ષ કાંઈ બહુ ન કહેવાય. સાજાનરવા કાકા આમ અચાનક ચાલ્યા જશે એવી તો કોઈનેય કલ્પના નહોતી. અરે ! કાકીનેય ખબર ન પડી અને ઊંઘમાં જ જીવ ઊડી ગયો. નહીંતર કાકી તો એમનો પડછાયો. પ્રાણ કહીએ તો ચાલે. હવે તો કાકીનું ખોળિયું જ રહ્યું. કાલે પંદર દિવસ પછી કાકીના મોં પર મેં જરા હાસ્ય જોયું. તેય વિલાયેલું. જોકે મારાથી હવે કાકીને કેમ કહી શકાય કે – કાકી, તમને સફેદ રંગ જરાય સારો લાગતો નથી. હા, કાકી ખૂબ ગોરાં. સફેદ રંગની સાડી પહેરતાં એ મને ગમતું નહીં. હું એ વિશે કહું ત્યારે એ હસી પડતાં, મારી આંખોમાં પરબ વ ઓક્ટોબર, 2010

જોઈ રહેતાં પછી કહેતાં – તને ભલે નથી ગમતો પણ મને સફેદ રંગ ખૂબ ગમે છે. સમજી ? મારા ગાલે ટપલી મારતાં. હવે કાકીને એ સફેદ રંગ જ અકળાવશે. પણ હું છુંને. હું કાકીને જરાય એકલા પડવા નહીં દઉં, આગલી રાતે કાકી પાસે મોડી રાત સુધી બેઠી હતી. મેં એમને કહી દીધું છે : મેં ત્રણ દિવસની રજા લઈ લીધી છે. ત્રણ દિવસ આપણે બેય સાથે રહીશું. બગીચો સરખો કરશું. દૂર ક્યાંકથી કાકા જોશે એ રાજી થશે. કાકીના હોઠ પર ત્યારે જરા સ્મિત આવેલું. મને એવો ડર હતો કે કાકાની વાત નીકળશે એટલે કાકી રડી પડશે. પણ કાકી જરાય ન રડ્યાં. કદાચ એ કાકાની સ્મૃતિઓમાં સરી પડ્યાં હશે. હુંય ક્યાં કાકાને વીસરી શકું છું ! કાકા એટલે બસ મારા કાકા.

અમારા સંબંધોનું જાળું હું કોઈનેય ઉકેલીને સમજાવી શકું તેમ નથી. એ મારા બાપુજીના દૂરના કે નજીકના ભાઈ નહોતા. અરે ! અમારી જ્ઞાતિય જુદી હતી. પણ મારી આંખો ખૂલી ત્યારથી હું મારા કાકાને મારી આસપાસ જોતી રહી છું. મારો જન્મ થયો ત્યારે તે નવા-સવા વકીલ બનેલા. એમના પિતાજીય વકીલ હતા. જોકે મેં એમને જોયા નથી. પણ આજે હું જે કાંઈ છું તે કાકાને આભારી છે. હા, કાકા ન હોત તો હું તો ઠીક, મારી માનું શું થયું હોત એ હું કહી શકતી નથી. કાકાએ જ માને નોકરી અપાવરાવી. મારા નવાવટ બાપે મારી માને તરછોડી દીધી ત્યારે હું પેટમાં હતી એવું મારી મા કહે છે. માને ત્યારે આશરો આપનાર દાદી હતાં. દાદી એટલે કાકાનાં બા. કાકાએ જ મને ભણાવી, મારો ઉછેર કર્યો એમ કહું તો ચાલે. હા, હું જન્મી ત્યારે કાકા કુંવારા હતા. હું તો એમને પપ્પા જ કહેતી. જોકે માએ જ એ છોડાવ્યું. ખાસ તો કાકાનો લગ્ન પછી. કાકાનાં લગ્ન મને બરાબર યાદ છે. હું મા સાથે ટ્રેનમાં બેસીને જાનમાં ગયેલી. મેં કાકીને પહેલી વાર જોયાં ત્યારે એ નવવધૂના પોશાકમાં હતાં. ત્યારથી મને કાકીનું આકર્ષણ છે. ખાસ તો એમના ચહેરાનું. કાકી જાણે આરસમાંથી ઘડી કાઢેલી પૂતળી. એ વખતે શહેર કોટવિસ્તારની અંદર જ હતું. અમારાં ઘર બાજુ બાજુમાં હતાં. આ બંગલો તો કાકાએ પંદરેક વર્ષ પહેલાં બનાવરાવ્યો. કાકીનો આગ્રહ હતો કે સોસાયટીમાં સરસ મકાન બનાવરાવવું. કાકાને બહુ ઈચ્છા નહોતી પણ તેમણે કાકીનું માન રાખ્યું. હા, કાકા એ રીતે થોડા દૂર ગયા પણ હું એકાંતરે એમને ત્યાં જતી. કાકા વગર મને ગમતું જ નહીં. મેં કાકાનાં અનેક સ્વરૂપો જોયાં છે. રાતે વાંચતા, સવારે દોડવા જતા, કેસનો અભ્યાસ કરતા, કાકીની યાદમાં ખોવાઈ જતા, કાકી સાથે ફરવા જતા, કાકીને અડપલાં કરતા. અનેક સ્મરણો મારી ભીંતર ભર્યાં છે. જ્યારે મને સ્ત્રી-પુરુષના સંબંધનો અર્થ સમજાવા માંડ્યો ત્યારથી એવું લાગ્યું કે કાકા-કાકીનાં ખોળિયાં જુદાં છે પણ પ્રાણ એક છે.

હવે તો મારી વય પણ ઢળવા માંડી છે. વિચાર કરું છું તો બેચેની ઘેરી વળે છે. મારી માને મારા બાપે મહિના રાખી દીધા અને છોડી દીધી. અને જેમના દાંપત્યની કોઈને ઈર્ષા થાય એવાં કાકા-કાકીને કુદરતે સંતાન જ ન આપ્યું. કદાચ કાકાની લાગણીઓ એટલે જ મારા તરફ વહી નીકળી હશે. હા, કાકા મારી પાસેથી બધું જ કરાવી શક્યા પણ લગ્ન કરવા માટે સમજાવી ન શક્યા. મને બરાબર યાદ છે. દસેક વર્ષ પહેલાં મારી માએ કાકાને કહ્યું હશે – સમજાવો આ મૂર્ખ છોકરીને લગ્ન કરી લે. વય વીતી ગયા પછી જે પ્રશ્નો ઊભા થશે ત્યારે એ એકલી

હશે. તે રાતે કાકાએ મને બોલાવેલી. કાકા-કાકી ઊંચકા ઉપર બેઠેલાં. કાકાએ રીતસર મારો ઊંધડો લઈ નાખેલો. કાકી ડવાઈ ગયેલાં. હું હસતી રહેલી. પણ હસતાં હસતાં શા માટે રડવું આવી ગયું તે મને સમજાયેલું નહીં. કાકીએ મને બાથમાં લેતાં કાકાને કહેલું : શું તમેય આ બિચ્ચારી પર ઊકળ્યા છો. એ નાની નથી. એને લગ્ન કરવા હશે ત્યારે કરી લેશે. તમે તો જાણે એના બાપ હો એમ...

કાકા ચૂપ થઈ ગયેલા. દૂર અંધકારમાં તાકી રહેલા. મને કાકા ઉદાસ થઈ જાય એ જરાય ગમતું નહીં. હું એમને અડીને બેસી ગઈ. એમણે મારી આંખોમાં જોયેલું. એમની આંખોમાં ભીનાશ હતી. એમણે મને પૂછેલું : તારી માને હું શું જવાબ આપું બોલ ? એમના ખભા પર માથું ઢાળતાં મેં કહેલું : કાકા તમે મારી કાકીને જેટલો પ્રેમ કરો છો એટલો પ્રેમ કરનાર મને મળી જશે ત્યારે તમને પૂછવાય નહીં આવું. મને બરાબર યાદ છે ત્યારે બે-ત્રણ મિનિટ માટે લાઈટ ચાલી ગયેલી. કાકી ટોચ લેવા અંદર જતાં રહ્યાં. હતાં. કેટલાય વર્ષો પહેલાંની વાત છે છતાં મને કાલ બપોર જેટલું તાજું છે.

હવે કાકા નથી રહ્યા ત્યારે બધું યાદ આવે છે. હવે મારી જવાબદારી પણ વધવાની છે. મારે હવે બે જણીને સંભાળવાની છે. મારી રિટાયર્ડ મા અને કાકા વગરનાં કાકીને. મારી માએ તો જિંદગી એકલી વિતાવી છે. એકલતાને પચાવી ગઈ છે. પુરુષ વગર, જીવન પસાર કરી દીધું છે. પણ કાકીએ એકલતા જોઈ જ નથી. કાકા સતત પડછાયાની જેમ એમની સાથે રહ્યા છે. એટલે હવે મારે એમને જરાય એકલા પડવા દેવા નથી. મેં બધુંય વિચારી લીધું છે. મારી છ-સાત કલાકની નોકરી પછી મને કામેય શું ? જોકે કાકીને કોઈ જ આર્થિક તકલીફ નથી. પણ કાકા વગરના વિશાળ બંગલામાં સફેદ સાડીમાં કાકી સૂનમૂન બેસી રહે એ મારાથી કેમ જોવાય ?

નવ વાગે આવી જઈશ એવું આગલી રાતે મેં કહેલું પણ તોય દસ વાગી ગયા. થોડો સંકોચ થયો. જ્યારે ખરેખર મારી જરૂર છે ત્યારે જ હું ન પહોંચું એ કેવું લાગે ? એમના ઘેર પહોંચતાં સહેજેય પંદરેક મિનિટ થઈ ગઈ. મને ખબર છે હવે હું જ્યારે પણ જઈશ કાકી એકલા જ હશે. મારી વાટ જોતાં હશે. છેલ્લા પંદરેક દિવસથી તો એ સતત રડતાં જ રહ્યાં છે. આજે કદાચ અમે બે એકલી હોઈએ ત્યારે નવેસરથી વળી રડેય ખરાં. મેં બધી જ ગણતરી રાખેલી.

મેં જેટલું ખોલ્યો. આંગણું વળાઈ ગયું હતું. ચંદનની અગરબત્તીની મીઠી સુવાસ ફેલાયેલી હતી. સીડી પ્લેયર પરથી શાસ્ત્રીય સંગીતની ધૂન રેલાતી હતી. મુખ્ય બારણું બંધ હતું. મને જરા નવાઈ લાગી. હા, બગીચા બાજુથી અવાજ આવતો હતો. એક દરવાજો ઘરમાંથી બગીચા બાજુ પડતો હતો અને આખાય ઘરને ફરીને બહારથી પણ જઈ શકાતું. હું બહારથી જ બગીચા તરફ ગઈ, પણ જોતાં જ ડવાઈ ગઈ !

કાકી સાડીનો છેડો કમરમાં ખોસી કામ કરી રહ્યાં હતાં. એમના ગોરા શરીર પરથી પરસેવાના રેલા ઊતરતા હતા. હાથમાં દાતરડું હતું. કદાચ કાકી ઘણી વારથી કામ કરી રહ્યાં હશે એવું એમને જોઈને લાગ્યું. મને મારી આંખો પર વિશ્વાસ નહોતો બેસતો. કાકીએ મોટા

ભાગના કૂડામાંથી ફૂલછોડ ઉખેડી નાખેલા. ખેંચીને કાઢેલા છોડ સાથે નીકળેલી માટી આમતેમ વેરાઈ ગઈ હતી. તેમણે બળપૂર્વક ઉખેડ્યું હોય તેમ બેચાર કૂડાં આડાં પડી ગયાં હતાં. મારાથી રીતસર દોડી જવાયું. એમનો હાથ પકડી લેતાં મેં કહ્યું : અરે કાકી ! આ શું ? તમને ખબર છે તમે શું કરી રહ્યાં છો ? મને લાગ્યું હું રડી પડીશ.

કાકીએ કૂડાંમાંથી એક વધુ છોડ ઉખેડ્યો. કપાળ પરથી બાં વડે પરસેવો સાફ કરતાં બોલ્યાં : બબુ, તું આવી ગઈ ? સારું થયું ચાલ, આ બધો કચરો બહાર ફેંકી દઈએ. મારે શું બોલવું તે સૂઝતું ન હતું. મારા કાકાના પ્રાણ એવા બગીચાની અવદશા પર નજર ફેરવતાં મેં કહ્યું : કાકી, તમે આ બધું ઉખેડી નાખ્યું ? તમે ? અરે ! આ બધી કાકાની નિશાનીઓ છે. તમને તો ખબર છે કે કોઈ છોડનું પાંદડું તૂટે તોય એમને પીડા થતી. એમના આત્માને કેટલું દુઃખ થશે ? કાકી, તમે આ શું કર્યું ?

કાકીના મોં પર સ્મિત રમી રહ્યું. કોઈ અજબ પ્રસન્નતાથી એમનો ચહેરો ખીલી ઊઠ્યો હતો. તેમણે માટીવાળા હાથે મારા ગાલ પર ટપલી મારતાં બોલ્યાં : ગાંડી છોકરી, છોડવાની આટલી ચિંતા શા માટે કરે છે ? આપણે બીજા નહીં વાવી શકીએ ? તને ગમે એવા, મને ગમે એવા. એમના પરેય ફૂલ આવશે. તને ગમે એવાં, મને ગમે એવાં, એ ફૂલ ચૂંટતાં આપણને કોઈ નહીં રોકે.

મેં ઉખેડાયેલા છોડવા પર નજર ફેરવી. આંખોમાં પાણી આવી ગયાં. કાકીએ મારી સામે જોતાં કહ્યું : લે એમાં રડવાનું ? ચાલ તને મસ્ત ચા પિવડાવું. મસાલાવાળી. તારા કાકા તો કેટલીય નિશાનીઓ છોડી ગયા છે. ગાંડી તુંય મારા માટે તો એમની નિશાની છે.

કાકી આગળ થયાં. એમની સુડોળ કમરનો થરકાટ આટલાં વર્ષોમાં મારા ધ્યાને કેમ નહોતો આવ્યો ? કાકી માટીવાળા પગની પરવા કર્યા વગર ઘરમાં દાખલ થયાં. હું ઊભી હતી. બગીચા અને બંગલા વચ્ચે.

ભરતી

સહસ્ર શત ઘોડલાં અગમ પ્રાન્તથી નીકળ્યાં, કરાલ થર ભેખડે, જગતકાંઠે કારમા,
અફાટ જલાધિ પરે અદમ પાણીપન્થાં ચડ્યાં; પછાડી મદમસ્ત ધીંક : શિર રક્તનાં વારણાં;
હણે-હણહણે : વિતાન, જગ, દિગ્ગજો ધૂજતાં, ધસી જગત ખુંદશે ? અવનિ-આભ ભેગાં થશે ?
ઊડે ધવલ ફેન શી વિખર કેશવાળી છટા ! ધડોધડ પડી-ખરી ગગનગુંબજો તૂટશે ?
ત્રિભંગ કરી ડોકના, સકળ શ્વાસ ભેગા કરી, ઉરેય ભરતી ચડે, અદમ અશ્વ ફૂદી રહે !
ઉછાળી નવ દેહ અશ્વ ધમતા પડી ઊપડી, દિશાવિજય કૂચનાં કદમ ગાજતાં ઊપડે !
પડંત પડછંદ વિશ્વભર ડાબલા ઉચ્ચરી.
(કોડિયાં, પૃ. ૧૮૪)

— કૃષ્ણલાલ શ્રીધરાણી

રવીન્દ્રનાથ ટાગોર, અનુ. અનિલા દલાલ

શિલાઈદહ

૨ મે, ૧૮૯૩

હમણાં હું બોટ પર છું. આ જાણે મારું પોતાનું ઘર ન હોય ! અહીં હું જ એક માત્ર માલિક છું. અહીં મારા પર, મારા સમય પર બીજા કોઈનોય કશો અધિકાર નથી. આ બોટ મારા જૂના ડ્રેસિંગ-ગાઉનના જેવી છે - એમાં પ્રવેશ કરતાં ખૂબ ખુલ્લી, મોકળાશભરી અવસ્થામાં પ્રવેશવાનું થાય છે. મરજી મુજબ વિચારું છું; મરજી મુજબ કલ્પના કરું છું; મરજી મુજબ વાંચું છું; મરજી મુજબ લખું છું, અને મરજી મુજબ નદી તરફ જોયા કરી, ટેબલ પર પગ ઊંચા કરી ઇચ્છા પ્રમાણે આ આકાશભર્યા, પ્રકાશભર્યા, આળસભર્યા દિવસે મગ્નતામાં રહું છું.

આ આરંભના કેટલાક દિવસોમાં મારા આ પૂર્વપરિચિતોની સાથેના પુનર્મિલનના નવા અડવા-અડવા ભાવ પસાર થઈ જશે. પછી નિયમિત વાંચતાં, લખતાં, નદીકિનારે ફરતાં ફરતાં, અમારું પુરાતન સખ્ય ફરીથી ખૂબ સહજ થઈ જશે. વાસ્તવમાં હું પદ્માને ખૂબ ચાહું છું. ઇન્દને માટે જેવો ઐરાવત, તેવી મારે માટે પદ્મા - મારું યથાર્થ વાહન; ખૂબ આશાંકિત તો નથી; થોડી ઉચ્છૃંખલ છે; પણ એની પીઠ પર અને કાંધ પર હાથ પસરાવી એને મારો આદર બતાવવા ઇચ્છા કરું છું. અત્યારે પદ્માનું પાણી ઘણું ઓછું થયું છે - ઘણી સ્વચ્છ કૃશકાય થઈ ગઈ છે - એક ગોરી પાતળી નારીની જેમ, ખુલ્લી સાડી શરીર પર સરસ રીતે શોભે છે. સુંદર ભંગિયા ચાલી જાય છે, અને સાડી યોગ્ય રીતે શરીરની ગતિની સાથે સાથે વળાંક લેતી જાય છે. હું જ્યારે શિલાઈદહમાં બોટમાં રહું છું ત્યારે પદ્મા મારા માટે ખરેખર એક સ્વતંત્ર માનવીના જેવી હોય છે, તેથી તેની વાત જો થોડા વિસ્તારથી લખું તો તે વાતો પત્રમાં લખવાનું અયોગ્ય છે એવું મનમાં લાવવું એ ઉચિત ગણાશે નહીં. એ બધી વાતો તો છે અહીંના પરિવેશ સમાચારોમાં. એક દિવસમાં જ કલકત્તા સાથેના ભાવનો કેટલો બધો તફાવત પડી જાય છે ! કાલે સાંજે ત્યાં અગાશી પર બેઠો હતો તે એક વાત, અને આજે અહીં બાપોરને સમયે બોટમાં બેઠો છું તે બીજી વાત. કલકત્તામાં જે સેન્ટિમેન્ટલ, પોયેટિકલ હોય તે અહીંયાં તો કેટલું બધું ખરેખરું સત્ય હોય છે ! પબ્લિક નામની 'ગેસાલોક' (ગેસનો પ્રકાશ)ની જવાલા સ્ટેજ પર કંઈ નાયવાની ઇચ્છા કરે નહીં - અહીંના આ સ્વચ્છ દિવસના પ્રકાશ અને એકાંતના અવસરે ચુપચાપ પોતાનું કામ કર્યે જવાની ઇચ્છા કરે છે. નેપથ્યમાં આવીને રંગચંગ ધોઈલૂછી ના નાંખીએ તો મનની અશાંતિ કંઈ જાય નહીં. 'સાધના' (સામયિક) ચલાવવું, સાધારણ લોકો પર ઉપકાર કરવો અને હાંફળાં-ફાંફળાં કામ કરી મરવું તે

ઘણું અનાવશ્યક છે એવું લાગે છે - તેની અંદર ઘણી વસ્તુઓ છે જે સાચું સોનું નથી, પણ હલકી ધાતુ છે - અને, આ વિસ્તરેલા આકાશ તેમજ દૂર સુધી પ્રસરેલી શાંતિમાં જો કોઈનાય તરફ દૃષ્ટિપાત કર્યા વિના પોતાના ઊંડા આનંદમાં પોતાનું કામ કરે જઈએ તો જ અર્થપૂર્ણ કામ થાય.

શિમલા, ૬, મે ૧૮૯૩

શિલાઈદહ

સોમવાર, ૩ જુલાઈ, ૧૮૯૩

કાલે આખી રાત જોરદાર પવન રસ્તા પરના કૂતરાની જેમ હુલુકુ કરતો અવાજો કરતો હતો - અને વરસાદ પણ અવિશ્રાંતપણે વરસતો હતો. મેદાનોનું પાણી નાનાં નાનાં ઝરણાંનાં જેવું બની જુદી જુદી દિશાઓમાંથી કલકલ કરતું નદીમાં પડે છે - ખેડૂતોએ પેલા કાંઠાના ભાટામાંથી ડાંગર કાપીને લાવવા માટે કોઈએ પાંદડાં-ટોપી માથા પર રાખી તો કોઈ નકામાં પાંદડાં માથા પર મૂકી ભીંજાતાં ભીંજાતાં નાવમાં નદી પાર કરે છે - બહુ બધા ભારવાળી નૌકા પર નાવિક સુકાન પકડી બેઠોબેઠો ભીંજાઈ રહ્યો છે, અને એના હાથ નીચે નાવ ચલાવનારાં (માલવારા) ગુણો કાંધ પર ચઢાવી કિનારા પર ભીંજાતાં ભીંજાતાં ચાલે છે. આવું ઋતુમાન હોવા છતાં પણ પૃથ્વી પરનાં કામકાજ બંધ થાય એવું થતું નથી. પંખીઓ વિષાદભર્યાં મને તેમના માળામાં બેઠાં છે, પણ મનુષ્યનાં છોકરાં ઘર છોડી બહાર નીકળી પડ્યાં છે. મારી બોટની સામે બે ગોવાળિયાનાં છોકરાં ગાયોનું એક ઘણ લાવીને ચરાવે છે; ગાયો કચર-પચર અવાજ કરી, આ વર્ષાથી સતેજ સરસ લીલાં ભીનાં ઘાસમાં મોઢું ભરાવી દઈને, પૂંછડી પટપટાવી પીઠ પરની માખીઓને ઉડાડતી ઉડાડતી, સ્નિગ્ધ શાંત નેત્રે ઘાસ ખાતી ખાતી ઘૂમી રહી છે - તેમની પીઠ પર વરસાદ અને ગોવાળિયાનું છોકરાંઓની લાકડી સતત પડ્યા કરે છે; બન્નેય તેમને માટે સમાન રૂપે અ-કારણ અને અન્યાયી છે, અને તેઓ બન્ને પ્રત્યે સહિષ્ણુતા રાખી કોઈ તકલીફ કર્યા વિના સહે જાય છે અને કચર-પચર કરતાં ઘાસ ખાયા કરે છે. આ ગાયોની આંખોની દૃષ્ટિ કેવી તો વિષાદભરી શાંત, સુ-ગંભીર, સ્નેહમય છે ! અનાવશ્યકપણે મનુષ્યોનાં કામનો બોજો આ મોટા પશુઓને માથે કેમ પડ્યો ? નદીનું પાણી રોજરોજ વધી રહ્યું છે. પરમ દિવસે બોટની છત પરથી જેટલું દેખાતું તે આજે બોટની બારી પાસે બેસી લગભગ તેટલું જ દેખાય છે - રોજ સવારે ઊઠીને જોઈું છું તો કાંઠા પરનું દશ્ય થોડું થોડું કરતું પ્રસરતું જાય છે. આટલા દિવસ સામેના પેલા દૂરનાં ગામડાંનાં વૃક્ષોનાં માથાં લીલાં પાંદડાં - વાદળો જેવાં દેખાતાં હતાં - આડે સમગ્ર વન આગળપાછળ મારી સામે આવી ઉપસ્થિત થયું છે. કાંઠો અને પાણી બન્ને શરમાળ પ્રેમીઓની જેમ ધીમે ધીમે થોડું થોડું કરતાં પરસ્પરની નજીક પહોંચી રહ્યાં છે. શરમની મર્યાદા તૂટી ગઈ છે, એટલે લગભગ એકબીજાનાં આલિંગનમાં આવી ગયાં છે. આ ભર્યા ભર્યા વાદળો અને ભરપૂર નદી વચ્ચે થઈને નાવ દ્વારા જવાનું બહુ ગમશે - બાંધેલી બોટને છોડી દેવા માટે મન અધીર થઈ ગયું છે.

શાજાદપુર
જુલાઈ, ૧૮૮૩

નાનું સરખું ગામ, ભાંગ્યતૂટ્યા ઘાટ, ટિનના પતરાની છતવાળું બજાર, વાંસની પટ્ટીઓની વાડવાળા કોઠાર, વાંસનાં વૃક્ષો, આમ ફણસ ખજૂર શિમૂલ કેળ આકંદ એરંડા એરમ કંદ, લતાનાં ગુચ્છ, ઘાસની ઝાડીઓનું જંગલ, ઘાટે બાંધેલી સઢ ચઢાવેલી વિશાળ નૌકાઓનો સમૂહ, ડૂબેલાં ડાંગરનાં અને અર્ધડૂબેલાં શણનાં ખેતરોની વચ્ચે થઈને ધીમે ધીમે વાંકાચૂંકા રસ્તે કાલે સંધ્યા સમયે શાજાદપુર આવી પહોંચ્યો છું. હમણાં થોડા દિવસો માટે તો અહીં જ સ્થાયી થઈ ગયો છું. ઘણા દિવસો બોટમાં રહ્યા પછી શાજાદપુરનું ઘર બહુ સારું લાગે છે, એક પ્રકારની જાણે નવીન સ્વાધીનતા મળી જાય છે, મરજી મુજબની હરવાફરવાની અને શરીર લંબાવવાની જગ્યા મેળવવી એ મનુષ્યના માનસિક સુખનું એક મુખ્ય અંગ છે તે કદાચ પ્રાપ્ત થઈ જાય છે. આજે સવારે વચ્ચે વચ્ચે થોડોઘણો તડકો દેખાયો છે, પવન ચંચલ વેગથી વહી રહ્યો છે, ઝાઉ અને લિચુ વૃક્ષો સરસર મરમર કરતાં ડોલી રહ્યાં છે; અનેક જાતનાં પંખીઓ જુદા જુદા અવાજ અને સ્વરમાં સાદ પાડી પાડીને પ્રાતઃકાળની અરણ્યની મજલિસને ખૂબ આહ્લાદપ્રેરક બનાવી મૂકે છે. હું આપણા બે માળના આ સંગીહીન, પ્રશસ્ત, નિર્જન, પ્રકાશિત ખુલ્લા ઘરમાં બેસી બારીમાંથી નહેર ઉપરની નૌકાશ્રેણી, પેલા કાંઠાનાં વૃક્ષો વચ્ચેનાં ગામ, અને એ કાંઠાના નજીકના લોકનિવાસીમાંના હળવા હળવા કાર્યપ્રવાહનું નિરીક્ષણ કરતો કરતો ખૂબ આનંદમાં છું. નાનકડા ગામમાં કામકાજનો પ્રવાહ બહુ બધો જોરદાર નથી, તેમ છતાં એકદમ નિશ્ચેષ્ટ નિર્જીવ પણ નથી. કામ અને આરામ બન્ને જાણે પાસે પાસે હળીમળી હાથ પકડી ચાલે છે. નાનીમોટી નાવડીઓ આ પાર પેલે પાર જાય છે – આવે છે; પ્રવાસીઓ છત્રી હાથમાં લઈ નહેરની ધાર પરના રસ્તે થઈ ચાલે છે; સ્ત્રીઓ નેતરની છાબડીઓ ડુબાડી ચોખા ધૂવે છે; ખેડૂતો ગાંસડી બાંધી શણ માથે લઈ હાટમાં આવે છે; બેએક જણ એક ઝાડના થડને ભોંય પાડીને કુહાડી વડે ઠક્ ઠક્ અવાજ કરી લાકડાં વહેરે છે; એક સુથાર પીપળાનાં ઝાડ નીચે માછીમારની લાંબી હોડી ઉલટાવી હાથમાં ફરસી લઈ મરામત કરે છે; ગામનાં કૂતરાં નહેરની ધારે ધારે ઉદેશાહીન ભાવે ફરી રહ્યાં છે; કેટલીક ગાયો વર્ષાનું ઘાસ વધારે પડતું ખાઈ લેતાં આળસપૂર્વક તડકામાં માટી પર પડી કાન અને પૂંછડી પટપટાવી માખીઓ ઉડાડે છે; અને કાગડા આવી તેમની પીઠ પર બેસી જ્યારે તેમને ખૂબ હેરાન કરે છે ત્યારે એક વાર પીઠ તરફ માથું ફેરવી તકલીફ જણાવે છે. અહીંના આ બેએક એકસરખા ઠક્ઠક્ ઠક્ઠક્ અવાજ, તોફાની છોકરાછોકરીઓની રમનનો કિલ્લોલ, ભરવાડોનાં કરુણ, ઉચ્ચ સ્વરે થતાં ગાન, દંડાના ઝુપ્ઝાપ્ અવાજ, તેલની ઘાણીના તીક્ષ્ણ સ્પષ્ટ સ્વર, – બધો જ કામકાજનો કોલાહલ ભેગો મળીને આ પંખીના સાદ અને પાંદડાંના અવાજ સાથે જરાયે અસામંજસ્ય લાગતો નથી – બધું જ જાણે એક શાંતિમય સ્વપ્નમય કરુણાભર્યા વિશાળ સંગીતની અંતર્ગત, ખૂબ વિસ્તૃત અને બૃહત્ છતાં સંયત માત્રામાં ગૂંથાયેલું છે. મારા માથામાં સૂર્યનો પ્રકાશ

પરબ વ ઓક્ટોબર, ૨૦૧૦

અને આ સમસ્ત અવાજ એકદમ જાણે કાન ભરીભરીને આવે છે; તેથી પત્ર બંધ કરી થોડી વાર પડી રહેવાનો.

શિમલા, ૧૧ જુલાઈ, ૧૮૮૩

શિલાઈદહ

૫ ઓગસ્ટ, ૧૮૮૪

કાલે આખી રાત વરસાદ અવિરત ધારાઓમાં પડી ગયો છે; આજે સવારે જ્યારે ઊઠ્યો ત્યારે પણ વણથાક્યો વરસાદ પડી જ રહ્યો છે અને ચારે દિશાઓ કાળી થઈ ગઈ છે. આ માત્ર સ્નાનઘરમાંથી બહાર આવી જોઉં છું કે પશ્ચિમ દિશામાં ડાંગરનાં ખેતરો પર ખૂબ પાણી ભરેલાં કાળાં, નીચે નમેલાં વાદળાંના ઢગલેઢગલાના થર પર થર જામી રહ્યા છે અને અગ્નિખૂણામાં વાદળાં થોડાં વિખરાઈને તડકો નીકળવાનો હોય એવું લાગે છે; તડકો અને વરસાદને થોડીવાર માટે જાણે સંધિ થઈ છે. જે દિશામાં વિખરાયેલાં વાદળાંમાં થઈને સવારનો પ્રકાશ છૂટી બહાર આવે છે તે દિશામાં અ-પાર પચાનું દશ્ય ખૂબ જ સુંદર થઈ ઊઠ્યું છે – જળના રહસ્યગર્ભમાંથી એક સ્નાનશુભ્ર અલૌકિક જ્યોતિની પ્રતિમા ઉદિત થઈને નીરવતાભર્યા મહિમાથી ઊભી છે, અને કિનારા પર કાળો મેઘ ઊભી થયેલી કેશવાળીવાળા સિંહની જેમ ભૂકુટિ ચઢાવી ડાંગરનાં ખેતરોમાં પંજો ફેલાવીને ચૂપચાપ બેઠેલો છે; તે જાણે કે એક સુંદરી દિવ્યશક્તિની પાસે હાર માને છે, પણ હજી એનું શાસન માન્યું નથી – દિગંતના એક ખૂણામાં પોતાનો સઘળો આકોશ અને રીસ એકઠી કરીને બેઠો છે. હમણાં ફરી વરસાદ પડશે તેવાં લક્ષણો દેખાય છે; નિયમ પ્રમાણે શ્રાવણનાં ઝાપટાંનો ઉપક્રમ હોય જ છે – સુપ્તાવસ્થામાંથી ઊઠેલાં હાસ્ય સહિત તેજભર્યા કિરણો જે ખુલ્લા દ્વારની સામે આવી ઊભાં હતાં તે દ્વાર ફરીથી ધીમે ધીમે ઢંકાઈ રહ્યું છે – પચાનો ડહોળો જળરાશિ છાયાઓથી ઢંકાતો જાય છે; નદીના એક કાંઠેથી બીજા એક કાંઠા સુધી મેઘ સાથે મેઘ હળીભળીને આખા આકાશ પર અધિકાર લઈ લે છે – ખૂબ ઘનઘોર વાતાવરણ જામ્યું છે...

આટલા દિવસોમાં ડાંગર અને શણનાં ખેતરો ખાલીખમ થઈ જવાનું યોગ્ય થયું હોત, પણ આ વખતે દૈવની કોઈ ગતિથી ખેતરનું બધું ઉત્પન્ન ખેતરમાં જ આંદોલિત થઈ રહ્યું છે. જોવામાં ખૂબ સુંદર લાગે છે – વર્ષાનું આકાશ જળભર્યા વાદળોથી સ્નિગ્ધ લાગે છે અને સમગ્ર પૃથ્વી હિલ્લોળાં લઈ રહેલાં સ-રસ લીલાં ધાનથી કોમળ કોમળ લાગે છે – ઉપર એક ગાઢ રંગ છે, નીચે પણ બીજા એક ગાઢ રંગનો પ્રલેપ છે; ધરતી તો ક્યાંય ઉઘાડી નથી; ધરતીનો અસલ રંગ માત્ર આ વચ્ચે વહી રહેલાં નદીનાં ડહોળાં પાણીમાં દેખાય છે. નદી ઓછીવત્તી ડહોળી છે. પચા એક પછી એક દેશ-પ્રદેશમાં વહેતી બધું વહન કરતી આગળ ચાલે છે; તે એના પાણીમાં કેટકેટલા જમીનદારોની જમીનદારી ઘસડતી રહે છે. પચા અત્યંત આશ્ચર્યભરી રીતે એક રાજાના રાજ્યનું હરણ કરી પોતાના ગેરુઆ અંચલમાં છુપાવી બીજા રાજ્યના દરવાજે રાતોરાત મૂકી આવે છે – છેવટે સવારે રાજા-રાજા વચ્ચે બહુ મોટી મારામારી થઈ જાય છે.

કવિવ્યક્તિત્વથી અંકિત નિરાળો કાવ્યસંગ્રહ | ભાનુપ્રસાદ પંડ્યા

ઘટના ઘાટે : હરિકૃષ્ણ પાઠક, રંગદ્વાર પ્રકાશન, અમદાવાદ-૯, પ્ર. આ. ૨૦૦૯, પૃ. ૮૦, કિં. રૂ. ૭૦/-

પ્રથમ કાવ્યસંગ્રહ ‘સૂરજ કદાચ ઊગે’ (૧૯૭૪), પછી નવીનોખી ભાતનો નિરાળો કાવ્યસંપુટ ‘અડવા પચ્ચીસી’ (૧૯૮૪), ૧૯૯૫માં ‘જળના પડઘા’, ૨૦૦૫માં ‘રાઈનાં ફૂલ’થી બરાબર પ્રતિષ્ઠિત થયેલા કવિ હવે ૨૦૦૯માં લઈને આવે છે ‘ઘટના ઘાટે’. જોઈ શકાય છે કે સાડાત્રણ દાયકામાં પાંચ કાવ્યસંગ્રહો આપનાર હરિકૃષ્ણભાઈને સંગ્રહો કરી દેવાની ઉતાવળ નથી. નિરાંતે, ઠરીયંભીને લખવું ને કંઈક નવપ્રસ્થાન કરવું એવો આશય ધરાવતા કવિ છે. સ્વસ્થ, ગંભીર, પ્રશિષ્ટ લાગતા કવિ ‘સ્વ’ને તથા જગતને કંઈક મરમાળી દૃષ્ટિએ જોતા, વિસ્મયથી સ્પંદિત થતા સર્જક છે, વાર્તાકાર, સહૃદય-વિવેચક પણ છે. આથી એમની પાસેથી પ્રાપ્ત કવિતા પણ એમના કવિવ્યક્તિત્વના સકલ અંશોને પ્રગટ કરી રહે છે. ‘વળતી વાટે, ઘટના ઘાટે’ – ઉદ્દગારતા કવિશરીર, હૃદયમનની પક્વતાનો પણ સંકેત કરતા જણાય છે.

સંગ્રહમાંથી પસાર થતાં પ્રતીતિ થાય છે કે કવિએ ‘ઘટના ઘાટે’માં એમના અંતર્મુખી અભિગમથી ભીતરી સંચલનોને ઓળખવા અને આલેખવા કવિતા જેવા અભિવ્યક્તિ માધ્યમનાં જૂજવાં રૂપો નિર્મા આપ્યાં છે. ‘સ્વ’ને નિહાળતાં જાણ સ્વયં એક ‘ઉખાણું’ લાગે એવો આપણો સૌનો અનુભવ છે. આ કાવ્યોમાં એવી આત્મલક્ષી નિરૂપણરીતિ સઘે નજરે પડે છે. સ્મરણસંવેદન અહીં ક્યાંય મુખર બન્યા સિવાય અલપઝલપ અણસાર કરતું મનોગતનો તાગ આપે છે. એમાં પ્રીતિસ્પન્દની લકીરો જુદાઈની અણિયાળી ધાર જેવી ઝબકી જાય છે. ગીતોમાં, માત્રામેળી લયમાં, દોહરામાં એ ભાવસ્પંદ બોરડીના વાંકડિયા કાંટાની જેમ વાગ્યા વગર નથી રહેતો. સંગ્રહમાં આ મનમેળાપની મુદ્રાઓ અહીંતહીં વેરાયેલી પડી છે, સંગ્રહનું એ એક આસ્વાદ્ય તત્ત્વ છે. પ્રથમ ગીતે ‘અમથું ક્યારેક’માં સાંભરતું ‘કોક’ ભલે ‘દ્વિ-અક્ષરી’ હોય પણ આખા ગીતમાં કેવું વિસ્તરી રહે છે !

વિણ વરસાદી વાતાવરણમાં પણ એ રોમાંચિત કરી મૂકે છે :

**‘એમાં વાછટનો વ્હેમ સ્હેજ જાગે :
કોક વરસી રહ્યું છે એમ લાગે !’**

ખાલી આંગણ, ખાલી ફળિયા અને સૂની શેરીમાં પણ –
**‘ત્યાં ઓચિંતા ઘૂઘરા ઘમકે,
ને ભીતર કો’ ઠમકે : અમલ ઘન ઘેરા ચડે !
એવું અમથું ક્યારેક કોક સાંભરે !**

ગીત માટે કહેવાય છે કે એના ભાવનિરૂપણમાં સ્ફુટ-અસ્ફુટ વ્યંજના આસ્વાદ્ય બની રહે. ‘ઘટના ઘાટે’નાં ગીતોમાં સહૃદય ભાવકને આ સૂત્ર એના ભાવ અને અર્થ-ભાવાર્થથી હૃદયમન – ઉભયને પ્રસન્ન કરશે.

આવાં અન્ય ગીતોનો પણ નિર્દેશ કરી શકાય. ‘અમને પડ્યા પીડના હેવા’, ‘ભણકારા ભાંગીને’, ‘આજે આંખો ફૂટી છે’, ‘ઝાંઝર ઝણક્યાં’, ‘અવરથ’ જેવાં ગીતોનો ભાવપરિવેશ પણ અતીતના રણને ખણતાં ફૂટી નીકળેલા વીરડા જેવી છાલક મારી રહે છે. ‘અમથું’, ‘કોક’, ‘કાંઈ’ જેવાં પદોનો પ્રયોગ સૂચવે છે કે સંવેદનને ‘સમજવું’ કપરું છે, એ અનુભૂતિનો જ વિષય છે ! ‘અવરથ’માં આપણા વિલીન થતા જતા ગ્રામીણ ગૃહસંસારનો ચિતાર હૃદય રીતે ખડો થઈ જાય છે. ‘અવરથ’ અને ‘મોંઘવટ’માં નારીહૃદયની સંવેદનાને આત્મોદ્દગાર-રીતિમાં પ્રભાવક રીતે ગીતમય અભિવ્યક્તિ આપી શકાઈ છે.

મોંઘવટ કેટલડી હું કરું ?

પાતળ-પડિયો-પાણી મૂક્યાં

રાંધું છે તે ધરું,

મોંઘવટ કેટલડી હું કરું ?

‘ઘટના ઘાટે’નાં ગીતો એની ભાષિક લાક્ષણિકતાથી પણ સહૃદયનું ધ્યાન આકર્ષે છે. ‘અંગ ઉધાર’, ‘દૂજો’, ‘જાત-મૂચરકે’, ‘અવસ્થા’, ‘કેટલડી’, ‘એટલડી’, ‘અકારથ’, ‘ખાલકી પડે’, ‘અથરો અથરો બેસું’, ‘કળીએ કપાણો’, ‘નામું નાખી દીધું’, ‘જાંગડ જોગવી લીધો’ જેવા અનેક આપણા વાણીલહેકાના શબ્દો અહીં પદાવલિનો રમ્ય અંશ બની ગયા છે. કવિની જનમભોમકા અને ઉછેરનો પ્રદેશ સૌરાષ્ટ્ર, એટલે ત્યાંની લોકબોલી, રૂઢિપ્રયોગો – વાણીલહેકા બધું આ ગીતોમાં ત્રેવડપૂર્વક પ્રયોજાયું છે.

શ્રી પાઠકનો ભીતરનો રંગ ‘ગેરુવો’ કે ‘રાખોડી’ છે. એટલે એમનાં ગીતોકાવ્યોમાં એ મિજાજ પણ સુપેરે વ્યક્ત થાય છે. ‘ઘટના ઘટી’, ‘અવઢવ-ઉંબરે’, ‘કળીએ કપાણો’, ‘જીવ તું જંપ હવે તો જરી’, ‘તેડાં’, ‘વાગે છે ચોઘડિયાં’, ‘શું રળ્યો ?’ ‘તો જીવો’, ‘છાની રમત્યું’, ‘દરિયો તો છે’, ‘દરિયો’ જેવાં ગીતોમાં આ સંસારની લીલા પ્રત્યેની નિર્ભાન્તિ, આત્મખોજ, આત્મબોધ જેવી ભાવરચના અહીં આત્મોદ્દગારની રીતિમાં ગીતમય આવિષ્કાર સાધે છે. ‘જીવ તું જંપ હવે તો જરી / આખડવામાં ગયું આપખું, હવે ઠામ થા ઠરી’ અને ‘છોડ બધી જંજાળ, જોઈ લે ઊપડી તારી તરી’ જેવી પંક્તિઓમાં સ્વગોકિત (Soliloquy)ના નિરૂપણ-અભિગમમાં વેધક આત્મપ્રતીતિ અનુભવાય છે. ‘મનવા’, ‘નૂગરા’ જેવાં ઉદ્દબોધનોમાં કઠોર આત્મશોધન થતું જોવા મળે છે. ‘ઘટના ઘાટે’ શીર્ષકને

સાર્થ બનાવી રહે તેવાં આ ગીતો ઘટઘટના ઊંડાણમાં નિમજ્જન કરાવે છે. ‘વરી હું’માં પ્રેમલક્ષણા ભક્તિનો મધ્યકાલીન મીરાંના ઘટમાં ઊતરવાનો પણ સારો પ્રયાસ છે. ‘અમે દ્વારકા આવ્યા’ અને ‘ધુંઆધારની ધારા’ જેવાં સ્થળલક્ષી કાવ્યો પણ તાદ્દશ વર્ણનચિત્રો કંડારે છે.

‘કોક સવારે’, ‘વ્હાલને વધામણે’, ‘મનનાં મલોખાં’, ઢાળ મળે ત્યાં ધોડું’, ‘શું જોયું’માં માનવીય સીમાના એકરાર સાથે અંદરની ઊલટ-અબળખા સરસ રજૂ થાય છે. ‘વ્હાલને વધામણે’નો વ્યંગ આ રીતે ગીતમાં આલેખાયેલો જોતાં આનંદ થાય. ‘પલ હુંસા, પલ રોયા’, ‘ક્યા કરના, ક્યા કહેનાજા’, ‘અબ તો હુંસા ભરે ઊડાન’ જેવા હિંદીમાં રચાયેલાં ગીતોમાં સંવેદનની સહજસુંદર અભિવ્યક્તિ થઈ છે. ‘સાધુની તાંબડી’માં જેવું ગીત જૂના ગામડાનો હાડોહાડ અનુભવ ધરાવતો કવિ જ રચી શકે. આ લખનારને અનુભવ હોઈ એને સાનંદ માણ્યું !

અહીં “ ‘તમે’ના કવિને”, ‘મનહરા’, ‘શબ્દપારેખ’, ‘આહ્વાદના કવિને’ જેવાં વ્યક્તિલક્ષી કાવ્યો પણ એમાંની કવિતાની નિસબતને કારણે આસ્વાદ્ય બન્યાં છે. ‘ધરે છે એકાદી પળ’ જેવું સોનેટ પણ ઘાટીવું છે.

શ્રી હરિકૃષ્ણભાઈને ગીતની માફક ગઝલ પણ ઠીક ફાવી છે, એની પ્રતિભા સંગ્રહમાં લાંબી-ટૂંકી બહારની રચનાઓ જોતાં થાય છે. ‘આનંદનું ઇજન’માં તેમની ‘કવિતાની સમજ’ યથોચિત ઉક્તિમાં પ્રગટ થઈ છે.

કવિતા તો આખરમાં કવિતા જ હોય, ભલે ગીતમાં, ગઝલમાં, અછંદમાં કે છંદમાં.

કાવ્યરીતિના વૈવિધ્યમાં ‘કવિતા એટલે કવિતા એટલે કવિતા’એ તેમનો આદર્શ સર્વસ્વીકાર્ય ઠરે છે. કવિઓને તેમણે કાવ્યલેખન દ્વારા ‘અખંડઆનંદ’માં આનંદ માણવાનું ઇજન યોગ્ય રીતે આપ્યું છે. જોકે એમાંય એમની ‘હળવી નાડ’ તો ધબકે જ છે !

કવિએ પીડનો પણ બરાબર મહિમા કર્યો છે. ‘પડ્યા પીડના હેવા’ અને ‘પીડના દુહા’ જેવી રચનાઓમાં આપણા પડછાયાની જેમ ભેગી જ રહેનારી પીડના નવાણનાં ઊંડાં જળ તાગવાનો પ્રયાસ કર્યો, ‘પીડા’નું આપણને વ્યસન છે, એના ‘હેવા’ છે, એના વિના કેમ રહેવાય ! મનહર, દોહરા આદિમાં તેઓ લાંબી રચનાઓમાં પણ સાદૈત આસ્વાદ્યતા જાળવી શકે છે. ગઝલની ટૂંકી બહારમાં પણ વ્યથાનો ‘બરછી ઘા’ ‘મનહરા’માં મનહર મોદીને અપાયેલી સ્મરણાંજલિમાં વીંજ્યો છે. તેમાંનું મૂગું ડૂસકું કવિ સાથેની આત્મીયતા ધરાવનાર આ લખનારે પણ અનુભવ્યું છે. ‘બે અક્ષર તો બોલ, મનહરા, લગરીક આંખો ખોલ, મનહરા’ વાંચતાં એ અગિયાર દરિયાનો દાની કવિ આંખ સમક્ષ ખડો થાય છે.

શ્રી હરિકૃષ્ણભાઈ જેવા ‘હળવી નાડે’ લખનારા કવિઓ આપણી પાસે વિરલ છે. એમનો સંગ્રહ ‘અડવા પરચીસી’ વાંચીને ખુશ થયેલા ઉમાશંકરે ‘તમારું આડવ્ય ગમ્યું’ જેવો ઉમળકાભર્યો ઉદ્ગાર કથપરના પત્રમાં કાઢેલો છે. અહીં ‘ઘટના ઘાટે’માં ગીત-ગઝલ-માત્રામેળી રચનાઓમાં તેમની નરવી-મરમી વ્યક્તિતા પ્રગટતી દેખાય છે.

‘સખણો બેસ’, ‘સાધુની તાંબડી’માં તથા ‘મૈં કા કરું કહો જી’, ‘જીવ્યા જે જમાનો’, ‘આનંદનું ઇજન’, ‘તારશે એ નાવડું’, ‘શાતિના દુહા’, ‘સાક્ષર બાવની’ જેવી કૃતિઓને માણવાનું ઇજન છે. એનાં અવતરણો ન હોય ! ‘સાક્ષર બાવની’માં કેટલા કવિ-લેખકોની વ્યક્તિત્વલક્ષી તેમનાં ચરમમાંથી ચળકતા હાસ્યને દેખાડતી ઝિલાયેલી છે ! ‘ઋતુરંગ’નાં લઘુકાવ્યો, ‘ઋતુચક્ર’ની નિસર્ગછટા રમ્ય છે.

‘ઘટના ઘાટે’ આપણા કવિતાસાહિત્યમાં એક નિરાળા અને કવિના લાક્ષણિક વ્યક્તિત્વને ઝીલતા કાવ્યસંગ્રહ તરીકે એનું સ્થાન નિયત કરી લે છે.

ચાર દાયકાની નવલકથાના જન્માક્ષર | કીર્તિદા શાહ

[નવલકથા અને હું : સંપા. હર્ષદ ત્રિવેદી, પ્રકા. ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમી, પૃ. ૧૦+૩૫૮, કિં. રૂ. ૧૬૦]

‘નવલકથા અને હું’ ‘શબ્દસૃષ્ટિ’ના નવલકથાવિશેષાંકનું પુસ્તકરૂપ છે. સંપાદક હર્ષદ ત્રિવેદીએ અંક તૈયાર કરતી વખતે ઘણું લેસન કર્યું હતું. સંપાદકીયમાં તેઓ નોંધે છે તેમ ૬૬ જેટલા નવલકથાકારોને આમંત્રણ પાઠવ્યાં હતાં. એમાંથી ૫૩ જેટલા લેખોનું સંકલન થઈ શક્યું. નવલકથાકારને આપણે તેની રચના દ્વારા ઓળખીએ છીએ પરંતુ રચના પહેલાં અને રચના સમયે તેના મનોવિશ્વની ગતિવિધિ કેવી હોય છે એ જાણવાનું કુતૂહલ સૌ વાચકોને ચોક્કસ હોય છે. ‘આંધળી ગલી’ અભ્યાસક્રમમાં હતી ત્યારે ઘણા વિદ્યાર્થીમિત્રોએ પૃચ્છા કરેલી, ધીરુબહેનને કુંદન ક્યાંથી મળી ? આવા કુતૂહલને સંતોષવાનું કામ ‘નવલકથા અને હું’ કરે છે.

ગુજરાતી નવલકથાસર્જનમાં ૧૯૨૬થી ૧૯૬૬ સુધીમાં પ્રવૃત્ત એટલે કે ચાર દાયકાના નવલકથાકારોની સર્જનલીલાનો ‘નવલકથા અને હું’ ઇતિહાસ-હિસાબ છે. સંપાદકે લઘુનવલ લેખકથી માંડી મહાનવલલેખક – બધાની કેફિયતો ગ્રંથમાં સમાવી છે. અહીં એક નવલકથા લખનાર (મુકુંદ પરીખ)થી માંડી એકાવન નવલકથા લખનાર (વિહ્વલ પંડ્યા) લેખકોને સ્થાન મળ્યું છે.

અહીં ગ્રંથસ્થ ૫૩ કેફિયતો તે-તે નવલકથાકારની રચનાઓનાં કથાવસ્તુ અને પાત્રો તથા પરિવેશ સંદર્ભના જન્માક્ષર ભાવક સમક્ષ રજૂ કરે છે. પ્રત્યેક સર્જકનો સર્જનઅનુભવ નોખો-અનોખો છે. સર્જકોની કેફિયતોનાં શીર્ષકો જુઓ જે તેમની સર્જનપ્રક્રિયાનું શબ્દચિત્ર પ્રગટ કરે છે : ‘મનની સર્જનલીલા સમષ્ટિ સુધી’, ‘સત્યના પિંડનો કલ્પનાઘાટ’, ‘નવલકથા અને હું, અને ‘હું’થી આઘા ખસવાની મથામણ’, ‘વહેતા જીવનની મથામણ નવલકથાના ચોકઠામાં’, ‘જાતને પરખવા-પામવાનો ઉદ્યમ’, ‘દીર્ઘ પ્રસન્ન દાંપત્ય જેવો અનુભવ’, ‘અનુભવના ટકોરા’, ‘અંદર ઝળહળતી આરતી.’

કેફિયતોમાંથી પસાર થતાં જણાય છે કે નવલકથાસર્જન દરેક લેખકની જુદી જુદી જરૂરિયાતનું પરિણામ છે. ધીરુબહેન નોંધે છે, ‘જ્યારે જ્યારે મને કોઈ પ્રશ્ન બહુ પજવે છે ત્યારે હું નવલકથા લખીને એને આઘો હડસેલી દઉં છું અને પછી આરામથી જીવું છું.’ (પૃ. ૪) મોહમ્મદ માંકડને મુનશી કરતાં પણ વધુ સારા નવલકથાકાર બનવાની ઈચ્છા છે માટે નવલકથા લખવાની શરૂઆત કરે છે. (પૃ. ૨૪) વળી, માંકડ નોંધે છે કે ‘લેખન પર જીવવા માટે મારે એ કર્યા વિના છૂટકો જ ન હતો.’ (પૃ. ૨૭)

ભાનુપ્રસાદ ત્રિવેદી નોંધે છે કે ‘મને કશુંક સ્ફુરે છે એ શું છે તે જોવા માટે હું નવલકથા લખું છું.’ (પૃ. ૩૫) શ્રીકાન્ત શાહ લખે છે, ‘કશુંક અજ્ઞાત અને અગોચર કહેવાની અનિવાર્યતા સાથે જ મેં હંમેશાં લખ્યું છે.’ (પૃ. ૮૮)

હસુ યાજ્ઞિક નોંધે છે, ‘મારે મન જીવન હિમશિલા છે, બહાર છે તે સાતમો ભાગ છે. શેષ અંદર છે અને સંઘર્ષ છે તે સાતમો ભાગ છે. શેષ અંદર છે એમાં નવલકથાના માધ્યમ દ્વારા મને પ્રવેશવું ગમ્યું છે.’ (પૃ. ૧૨૪)

મોહન પરમાર નોંધે છે, ‘મને નવલકથા લખવાનું ગમે છે કેમકે એથી ઘણી વાર હું મને – મારી જાતને ઓળખી શક્યો છું.’ (પૃ. ૨૬૭)

પિનાકિન દવેને લાગ્યું છે કે ‘હું લખતો નથી, મારાથી એમ લખાય છે.’ (પૃ. ૭૪) મહેશ દવેને નવલકથાના પોતાની આંતરસ્ફુરણાનું પરિણામ નહીં પરંતુ આયાસપૂર્વક કરેલો પરિશ્રમ જણાયો છે જે ઘણી છેક-ભૂસ પછી પરિણામ સુધી લઈ ગયો છે.

આમ, નવલકથાસર્જન કોઈ માટે આંતરસ્ફુરણ, કોઈ માટે આંતરિક જરૂરિયાત, કોઈ માટે આર્થિક જરૂરિયાત અને કોઈને સહજ આવી મળી તો કોઈએ આયાસપૂર્વક રચી છે. નવલકથાની અનુભૂતિ પણ સર્જકે સર્જકે મેઘધનુષી છે. ધીરુબહેન કોરા કાગળને સ્પર્શ કરતી વખતે કોઈ નવા જ પ્રદેશની મુસાફરીએ નીકળવાનો રોમાંચ અનુભવે છે તો માંકડને નવલકથા લેખનના પ્રવાહમાં આવતાં એટલો ઉશ્કેરાટ થાય છે કે બપોરે એ જમી શકતા નથી. ઈવા ડેવને નવલકથા-અવતરણનો આનંદ ક્ષણોથી લઈને કલાકો, અરે દિવસો સુધી, નીપજતો રહેલો અને અકલ્પનીય અનુભવાયો છે. યોગેશ જોશી માટે ધ્યાન કરવું અને લખવું અલગ નથી... જાતને પામવાની પ્રક્રિયા છે. બકુલ દવેને નવલકથાલેખનમાં અસ્તિત્વનો ઉત્સવ અનુભવાય છે. વિનેશ અંતાણીને નવલકથાસર્જનપ્રવૃત્તિએ એક કરીને રાખ્યા છે. અંતાણી નોંધે છે, ‘એ પ્રક્રિયા મને મારી સાથે જોડતી ગઈ છે અને મારામાંથી મુક્ત કરતી રહી છે’ (પૃ. ૨૪૧) ધીરેન્દ્ર મહેતાનો નવલકથાસર્જનઅનુભવ જરા વિશિષ્ટ છે. નવલકથા એમને જગત સાથે જોડી રાખે છે પરંતુ એનું લેખન એમને વિખૂટા પાડનારું અનુભવાયું છે. તેઓ નોંધે છે, ‘નવલકથાલેખન ભીતરને ટુકડો ટુકડો કરીને કેટકેટલામાં વહેંચાઈ જવાની વાત છે !’ મહેતાને પ્રશ્ન છે : આ લાગણીને શું નામ આપવું – આનંદ કે પરિતાપ ? (પૃ. ૨૨૬) આમ, અહીં નવલકથાસર્જનની શરૂઆત અને લખવાની સમગ્ર પ્રક્રિયામાં લેખકોની જે અનુભૂતિ રહી છે તેના થોડા નમૂના રજૂ કર્યા છે. અન્ય દિલચ્છપ કેફિયતો પામવા ‘નવલકથા અને

હું’ની રૂબરૂ થવું પડે.

કેફિયતોમાંથી નવલકથાસ્વરૂપ સંદર્ભે ઊઠતા ઘણા પ્રશ્નોના ઉત્તર પણ મળે છે. નવલસ્વરૂપ સંદર્ભે આપણે જાણીએ છીએ કે નવલકથાકાર સ્વાનુભવ વિના કશાનું આલેખન નવલકથામાં ન કરી શકે. સ્વાનુભવ જ કલામાં રૂપાંતર પામે છે. પ્રસ્તુત સંદર્ભમાં મોહમ્મદ માંકડનો વિચાર જોઈએ. માંકડની નવલકથાઓ એક કરિયાણાવાળો વાંચતો ને જ્યારે માંકડને એને મળવાનું થાય ત્યારે પૂછતો, ‘આ બધું... અનુભવનું ને ? અનુભવનું ને ?’ માંકડે એને જવાબ આપ્યો, ‘અનુભવ એટલે ? હું ચોર વિશે લખું. એટલે મને ચોરી કરવાનો અનુભવ હોય ? જુગાર વિશે, ખિસ્સાકાતરું કે ઘરફોડનાર વિશે લખું તો...’ કરિયાણાવાળો વચ્ચે ટપક્યો, ‘ના, પણ અનુભવ...’ માંકડે જવાબ આપ્યો, ‘તમે નામું લખો એમાં જે સાચું હોય – જે હોય તે જ લખવું પડે. કલ્પના ન ચાલે. હું જે લખું તે એવું સાચું ન હોય, કલ્પિત હોય પણ એ ‘પરમ સત્ય’ હોય, બન્યું ન હોય છતાં બની શકે તેવું હોય.’ (પૃ. ૨૮)

ઇલા મહેતા નોંધે છે, ‘નવલકથાસર્જનમાં સ્વતંત્રતા માત્ર ‘કાચી સામગ્રી’ની છે, એક શિલ્પ ઘડવા માટે શિલ્પકાર કોઈ પણ ઉપાદાન લઈ શકે તેમ. પરંતુ આ બધા સાથે અતિ આવશ્યક છે તે સર્જકની દષ્ટિ, સંવેદનશીલતા અને એક ખાસ સમજણ.’ (પૃ. ૧૨૭)

પ્રસ્તુત સંદર્ભમાં દિનકર જોશી, મહેશ દવે, હસુ યાજ્ઞિક, શિરીષ પંચાલ વગેરેના વિચારો પણ ધ્યાનપાત્ર બને છે. આ હતો કેફિયતો અને તેની ઉપપેદાશનો થોડો પ્રસાદ જે વાચકને ‘નવલકથા અને હું’ની અભિમુખ થવા ચોક્કસ પ્રેરશે.

સંપાદન સંદર્ભે એક-બે વિગત જોઈએ.

દલિત-બિનદલિત, નારી, સમાજ, ઇતિહાસ, પ્રેમ એમ વિવિધ પ્રકારની ચેતનાને ઉજાગર કરતી નવલકથાના સર્જકો અહીં તેમના ફોટોગ્રાફ અને હસ્તાક્ષર સાથે રૂબરૂ થાય છે તે હર્ષદ ત્રિવેદીની સંપાદકીય સૂઝનું પરિણામ છે.

વિકલ પંડ્યા, ચિનુ મોદી, કાજલ ઓઝાના અપવાદ સિવાય દરેક સર્જકની બધી જ નવલકથાઓની સૂચિ તેની રચનાસાલ સાથે અહીં અભ્યાસીને મળે છે. દિવાળી અંક જ્યારે ગ્રંથરૂપ ધરે ત્યારે એનું મૂલ્ય વધી જાય છે. તે સંદર્ભમાં બિંદુ ભટ્ટ, સુમન શાહ જેવા અંકમાં ન ઉપલબ્ધ થઈ શકે અલબત્ત તેનાં કારણો સંપાદકે નોંધ્યાં છે પરંતુ ગ્રંથમાં એમને સમાવી લેવાયાં હોત તો ચાર દાયકાના નવલકથાસર્જકોનું સરવૈયું થોડું અધૂરું ન રહેત.

નવલકથાસર્જકોના મનોજગતમાં ડોકિયું કરવાની તક ‘નવલકથા અને હું’ સંપાદને પૂરી પાડી. સાથે આ સર્જકોના મનુષ્ય વ્યક્તિત્વનો પરિચય પણ આપણે પામીએ છીએ એ માટે સંપાદકને ધન્યવાદ.

‘સાવિત્રી’ : જ્ઞાનની જ્યોતથી અજ્ઞાનના તમસને ભેદનારાંની કથા | વિપુલ પુરોહિત

['સાવિત્રી' (૨૦૦૮) : લેખન-પ્રકા. દક્ષા દામોદર, પૃ. ૧૬૪, કિં. ૩. ૧૨૦]

‘સાવિત્રી’ (૨૦૦૮) નવલકથામાં લેખિકા સમાજનિષ્ઠ તો રહ્યાં જ છે પરંતુ અહીં સામાજિક ચેતનાની વાત ઐતિહાસિક પરિપ્રેક્ષ્યમાં કરવામાં આવી છે. ઐતિહાસિક ચરિત્રોના જીવનની કથા સર્જવાના ઉપક્રમમાં લેખિકાએ અહીં પણ નારીસંવેદના અને દલિતસંવેદનાના તાણા-વાણા રચ્યા છે. અર્વાચીન ભારતના રાજકીય ઇતિહાસની પશ્ચાદ્ભૂમાં સામાજિક પરિવર્તનના પ્રયાસો કરનાર ફૂલે દંપતીની કર્મકથા એટલે ‘સાવિત્રી’ નવલકથા. અલબત્ત અહીં ‘વાસ્તવ’ અને ‘કલ્પનોત્પત્ય’નો વિનિયોગ કળાના સિદ્ધાંતોને જાળવીને કરવામાં આવ્યો છે કે કેમ ? તે તપાસવું રસપ્રદ બની રહે. વળી, દલિતસંવેદનાને વ્યક્ત કરવાનો લેખિકાનો અભિગમ તાટસ્થ્યપૂર્ણ રહ્યો છે કે પૂર્વગ્રહિત ? તે જાણવું પણ આવશ્યક બને. કથામાં વ્યક્ત થતી નારીસંવેદના સ્વાભાવિક અભિવ્યક્તિ પામી છે કે આચારી છે ? તે પણ નવલકથાના અભ્યાસનો મહત્વનો મુદ્દો બની શકે તેમ છે. અહીં આ ત્રણેય પ્રશ્નોને દષ્ટિ સમક્ષ રાખી ‘સાવિત્રી’ નવલકથા વિશે વિમર્શ કરવાનો ઉપક્રમ રાખ્યો છે.

નવલકથા ‘કલ્પનોત્પત્ય’ (fiction) ગદ્યસ્વરૂપ છે. કલ્પનાની પાંખે વિસ્તરતી-વિલસતી સર-સ કથા એટલે નવલકથા. પરંતુ ઘણી વાર સર્જકો વાસ્તવની ભોંયમાંથી બીજ શોધી કાઢી તેને કલ્પનાના રંગે ઉછેરતા હોય છે. આપણે એવી કથાઓને ઐતિહાસિક કે પછી જીવનકેન્દ્રી કથા તરીકે ઓળખતા હોઈએ છીએ. વાસ્તવ જીવનમાં બનેલાં પ્રસંગો-ઘટનાઓ કે જીવી ગયેલાં વ્યક્તિવિશેષોને આધારે રચાયેલી નવલકથાઓમાં લેખકે વાસ્તવનું યથાતથ નિરૂપણ કરવાનું હોતું નથી. પરંતુ કલાકારના ધર્મથી Fact(વાસ્તવ)નું fiction (કલ્પનોત્પત્ય)માં સ્વરૂપાંતરણ કરવાનું હોય છે. મુનશી જેવા પ્રતિભાશીલ સર્જકે આવા સર્જનકર્મનાં સુંદર દષ્ટાંતો આપ્યાં હોવા છતાં ઐતિહાસિક પરિપ્રેક્ષ્યમાં તેમની કૃતિઓની સમીક્ષા કરનારા વિદ્વાનોને ઇતિહાસનાં તથ્યો તેમાં અલગ રીતે આલેખાતાં દષ્ટિગોચર થયાં છે. નવલકથાના લેખકનું કામ ઇતિહાસ લખવાનું છે જ નહિ. એટલે ઇતિહાસની સામગ્રીને આધારે રચાયેલી નવલકથામાં ઇતિહાસ ક્યાં ? અને કેટલો પ્રમાણભૂત છે ? તેની ચર્ચા કરવાને બદલે ઇતિહાસનું કળામાં કેવું અને કેટલું રૂપાંતરણ થયું છે એ તપાસવાનું લક્ષ્ય રાખવું જોઈએ. જ્યોતિબા ફુલે (૧૯૨૭-૧૯૮૦) અને તેમનાં ધર્મપત્ની સાવિત્રી (૧૯૩૧-૧૯૮૭)ના દલિતોદ્ધારના સંઘર્ષમય પ્રયાસોને આલેખતી નવલકથા ‘સાવિત્રી’માં ઇતિહાસના સત્યનું નવલકથાના સૌંદર્યમાં લેખિકાએ કેવી રીતે નિરૂપણ કર્યું છે તેની ચર્ચા નવલકથાના કેટલાક પ્રસંગોને આધારે કરી શકાય તેમ છે.

જ્યોતિબા ફુલેએ – નવલકથામાં જ્યોતિએ શૂદ્ર-અતિશૂદ્ર વર્ગના માનવીઓના

ઉત્કર્ષ માટે લડવાનો નિર્ણય જે પ્રસંગ અને પરિસ્થિતિને આધારે કર્યો તેનું રસમય આલેખન લેખિકાએ કર્યું છે. સવર્ણ મિત્રના લગ્નમાં – ખાસ તો જાનમાંથી અપમાનિત થઈને ઘરે પાછા ફરેલા જોતીરાવના, પિતા અને પત્ની સાથેના સંવાદોમાંથી આપણને ઇતિહાસનું નવલકથામાં થતું પરિવર્તન પ્રતીત થાય છે. પિતાએ પુત્રની પૃચ્છા કરી : ‘વહેલો કેમ આવી ગયો...’ જોતીરાવ જવાબ આપે છે : ‘મને... હાંકી કાઢ્યો.’ પછી પોતાની સાથે થયેલા વ્યવહારને વર્ણવે છે. અંદરના ઓરડામાં ઊભેલી સાવિત્રી આ વાત સાંભળે છે. તેની સ્થિતિને લેખિકા આ રીતે વ્યક્ત કરે છે : ‘શોક અને ક્ષોભથી મારી સાવિત્રીએ પોતાનો ચહેરો ઢાંકી દીધો તોય તગતગી ગયેલાં અશ્રુ તો હથેળીમાં સરી જ પડ્યાં.’ (પૃ. ૫)

પિતા એ અપમાનને મનમાંથી કાઢી નાખવાની વ્યવહારુ સલાહ પુત્રને આપે છે. પરંતુ જોતીરાવની અંદર એક તણખો સતેજ થઈ ચૂક્યો હોય છે. ‘સૂઈ જા જોતી...’ એવા પિતાનાં વચનોના પ્રતિભાવમાં ‘સૂવાની નહીં બાપુ... વેળ હવે જાગવાની થઈ છે.’ એવું જોતીરાવનું કથન તેમના દંઢ મનોબળને પ્રગટ કરે છે. પરંતુ હજી નવલકથાના વસ્તુનું બીજનિક્ષેપન નથી થયું. એ થાય છે સાવિત્રી સાથેના વાર્તાલાપમાં. જોતીરાવ કહે છે : ‘સાવિત્રી.... હું તારો પતિ... આજ સેંકડો આદમીઓ વચ્ચે હડધૂત થઈને આવ્યો છું. જે સમાજ મને – એક શૂદ્રને આટલો તુચ્છ ગણી હડસેલી દે છે તે સમાજથી હું તનેતારા સ્વમાનને કેવી રીતે સાચવીશ સાવિત્રી...’ (પૃ. ૮) પ્રત્યુત્તરમાં સાવિત્રી કહે છે : ‘હૈયે બળતી અપમાનની આગને કાન્તિની મશાલમાં પલટાવી નાખો સ્વામી...! તમારી પીડાના મૂળને પરખો સ્વામી...! અને એના વિરુદ્ધ માટે વિનાશને બદલે નિર્માણનો માર્ગ પસંદ કરો.’

વહેલી સવારે નદીસ્નાન કરી નિત્યક્રમે નીકળતા ભજનિકના ગાનમાં અને સાવિત્રીના સાથમાં જોતીરાવને અંતરની શૂળનો મલમ મળે છે.

‘ખડગ લે હાથમાં જ્ઞાનનું ને, ભેદી લે માથલું અંધારું...’

સાવિત્રી પૂછે છે ‘મારા સ્વામીને શસ્ત્ર મળી ગયું ?’ જોતીબા સાવિત્રીને હૈયે ચાંપતાં કહે છે, ‘હા. શસ્ત્ર અને શક્તિ બન્ને.’ (પૃ. ૧૩)

નવલકથાના આરંભનાં પ્રકરણોમાં જ સાવિત્રીની સ્મૃતિ રૂપે વર્ણવાયેલો આ પ્રસંગ ઐતિહાસિક હોવા છતાં રસમય બન્યાની અનુભૂતિ ભાવક કરી શકે છે. આમ, તો આખી નવલકથા મરણાસન્ન સાવિત્રીની સ્મૃતિ રૂપે પીઠઝબકાર (flash Back) પદ્ધતિએ જ આલેખાઈ છે. પ્લેગગ્રસ્ત સાવિત્રી પુત્ર યશવંતની ઉપસ્થિતિમાં આયુષ્યની અંતિમ ક્ષણોમાં પતિ જોતીરાવ સાથે જે દલિતોદ્ધારનો કર્મયજ્ઞ માંડ્યો હતો તેની પ્રત્યેક ક્ષણોમાંથી પસાર થાય છે. જોતીરાવ દ્વારા કન્યાશાળાની સ્થાપના થાય એ પહેલાં સ્ત્રીકેળવણીનો આરંભ જોતીરાવ ઘરમાં સાવિત્રી અને સગુણાતાઈને ભણાવીને કરે છે. સાવિત્રીને અક્ષરજ્ઞાન માટે તત્પર કરતાં જોતીરાવ સાવિત્રીને કહે છે,

‘તું સમજે છે સાવિત્રી... પીડિતો અને શોષિતોની પીડાની આદ્યજનની અજ્ઞાન

અને અશિક્ષા છે. જ્ઞાન તો પાવક ગંગા છે. તે પાપ કઈ રીતે હોઈ શકે ?' (પૃ. ૧૬)

મિત્ર સદાશિવ સખારામ અને મોરોપંત સાથે મળી કન્યાશાળા શરૂ કરે છે. તાત્યાસાહેબ ભીડે પોતાની હવેલીનો ઓરડો શાળા માટે આપતાં કહે છે,

‘બ્રાહ્મણ સર્વોપરિતા સામેના તમારા જંગમાં એક નાનકડું શસ્ત્ર સપ્રેમ એક બ્રાહ્મણ મિત્ર પાસેથી સ્વીકારો જોતીરાવ.’ (પૃ. ૧૮)

કન્યાશાળામાં ભણાવવા આવતા શિક્ષકોને ન્યાતબહાર મૂકવાનો ધર્મસંરક્ષકોની મંડળીઓએ ભય બતાવ્યો એટલે શાળા શિક્ષક વિનાની બની. એ અરસામાં જોતીરાવની પ્રેરણા અને પ્રોત્સાહનથી સાવિત્રી ભણાવવાનું કામ સંભાળે છે. ભણાવવા જતી સાવિત્રીને હેરાન કરવામાં આવે છે. ગંદા-ગલીચ શબ્દો અને કાદવ-કીચડના પ્રહારો ઝીલીને પણ સાવિત્રી શિક્ષણકાર્ય શરૂ રાખે છે. વિરોધીઓના પ્રબળ અવરોધો છતાં મક્કમ બની પોતાનું કાર્ય આગળ ધપાવે છે. સાવિત્રીના સંઘર્ષની કથા અહીં નવલકથાનું પોત ઘડવામાં નિર્ણાયક બને છે. નવલકથામાં આવેખવામાં આવેલા પ્રસંગો જોતીરાવ કુલે અને સાવિત્રી કુલેના જીવનના હોવા છતાં લેખિકાની રીતિ તેને સ્થૂળ દસ્તાવેજી આવેખન બનતું અટકાવે છે. રૂઢિચુસ્ત બ્રાહ્મણો દ્વારા ગોવિંદરાવને ધમકાવવાનો પ્રસંગ – બહિષ્કારના ભયથી ગોવિંદરાવની પુત્રને કન્યાશિક્ષણ, મહારમાંગ જાતિનાં બાળકોને શિક્ષણ અથવા ઘરને પસંદ કરવાની ચીમકી, પિતાની મજબૂરી સમજતા જ્યોતીબા – સાવિત્રીનો ગૃહત્યાગ, આર્થિક સહાય બંધ થતાં સગુણાતાઈ બચતમૂડીથી શાળા પુનઃ શરૂ કરાવે તે પ્રસંગ, સરકારશ્રી તરફથી જ્યોતીબાના સન્માનનો પ્રસંગ, ‘બાલહત્યા પ્રતિબંધક ગૃહ’ની સ્થાપનાથી સવર્ણો સામેનો સંઘર્ષ, ‘સત્યશોધક સમાજ’ની પ્રવૃત્તિઓ અને કોર્ટપ્રસંગ, વિધવા બ્રાહ્મણ સ્ત્રીની કૂખે જન્મેલ દત્તકપુત્ર યશવંતના લગ્નનો પ્રસંગ, જ્યોતીબાના અવસાન પછી અંતિમસંસ્કાર માટે સાવિત્રીબાઈના આગ્રહનો પ્રસંગ વગેરે ઐતિહાસિક તથ્યોની ગવાહી પૂરતાં હોવા છતાં નર્ચુ દસ્તાવેજી નિરૂપણ બનતાં નથી. લેખિકાએ વાસ્તવજીવનના પ્રસંગોને નવલકથાના સર્જનાત્મક રૂપમાં સફળ રીતે સંક્રાંત કર્યા છે.

‘સાવિત્રી’ નવલકથાની બીજી મહત્ત્વપૂર્ણ વિશેષતા તેમાં નિરૂપિત નારીસંવેદના છે. નાયિકાકેન્દ્રી આ નવલકથા કુલે દંપતીના સામાજિક ઉત્કર્ષના પ્રયાસોને આવેખે છે. જેમાં પ્રથમ નજરે જ્યોતીબા કુલે જ કથાનું કેન્દ્ર જણાય. પરંતુ કથાના આંતરપ્રવાહને ઉકેલીએ તો સ્પષ્ટ બને છે કે સમાજોદ્ધાર માટે જ્યોતીબાની પ્રેરક, માર્ગદર્શક અને સહાયક શક્તિ તો સાવિત્રીબાઈ છે. અલ્પશિક્ષિત સાવિત્રીબાઈ પતિના પ્રેમાગ્રહથી શિક્ષિત બને એટલું જ નહિ, શિક્ષણકાર્ય માટે ઘરની ચાર દીવાલમાંથી નીકળી નિશાળે જવાનું સાહસ કરે એ ઘટના ઓગણીસમી સદીની નારી માટે અકલ્પનીય ગણાય. પતિને દલિતવર્ગના ઉત્કર્ષ માટે જ્ઞાનની જ્યોત પ્રગટાવવા પ્રેરનાર સાવિત્રીબાઈ, જ્યોતીબાની કન્યાશાળામાં ભણાવતાં સાવિત્રીબાઈ, પતિને વંશના વારસદાર માટે બીજા લગ્ન કરવાની સંમતિ આપતાં સાવિત્રીબાઈ, બ્રાહ્મણ બાળવિધવા કાશીના અવૈધ સંબંધે જન્મેલા

દીકરાને દત્તકપુત્ર તરીકે સ્વીકારતાં સાવિત્રીબાઈ, જ્યોતીબાએ સ્થાપેલ ‘સત્યશોધક સમાજ’ની પ્રવૃત્તિઓને પતિના મૃત્યુ પછી પણ કાર્યરત રાખતાં સાવિત્રીબાઈ, પ્લેગની મહામારીમાં જાનની પરવા કર્યા વિના અસરગ્રસ્તોની સેવાચક્રી કરતાં સાવિત્રીબાઈ, જ્યોતીબાએ સ્થાપેલ ‘સત્યશોધક સમાજ’ની પ્રવૃત્તિઓને પતિના મૃત્યુ પછી પણ કાર્યરત રાખતાં સાવિત્રીબાઈ, પ્લેગની મહામારીમાં જાનની પરવા કર્યા વિના અસરગ્રસ્તોની સેવાચક્રી કરતાં સાવિત્રીબાઈ, હૃદયની સંવેદનાઓને કાવ્યપોથીના શબ્દોમાં અભિવ્યક્ત કરતાં કવયિત્રી સાવિત્રીબાઈ – એમ વિધવિધ રૂપમાં સાવિત્રીબાઈનું ચરિત્ર અહીં ખૂલતું-ખીલતું જોવા મળે છે. લેખિકાએ સાવિત્રીબાઈના ચરિત્રનિરૂપણમાં તેમની નારીગત સંવેદનાઓને સૂક્ષ્મતાથી આવેખી છે. પુત્રેચ્છાને હૃદયનાં ઊંડાણોમાં ધરબી દઈને પતિના સમાજોત્કર્ષના કાર્યમાં સાવિત્રીબાઈ અવિરત શ્રમ દાખવે છે. સાવિત્રીબાઈના પુત્રવત્સલ હૃદયની પ્રતીતિ કરાવતી લેખિકાની કેટલીક અભિવ્યક્તિ નોંધપાત્ર છે :

s ‘ભલા કંઈક તો સમજો મારા હૈયાના કોડ. હવે આ ઉંમરે મારે હાથમાં ચોપડી નહીં પણ... ગોદમાં એક બાળક જોઈએ... ગોરું ગોરું ને તેજદાર આંખોવાળું.’ (પૃ. ૧૩)

s ‘અવિચળ કંઠે સાવિત્રી બોલી ત્યારે એક ફૂલગુલાબી ગોટા જેવા શિશુની આકાંક્ષા હવાની જેમ સ્પર્શને દૂર-દૂર વહી જતી હોય એવું લાગ્યું હતું.’ (પૃ. ૧૮)

s ‘નવી પૈઠણી શાલૂ ઓઢવાને બદલે... મારું હૈયું તો ઝંખે છે, ઓઢેલી સાડીમાં સળ પાડનાર... કોઈ ખોળાનો ખૂંદનાર !’ (પૃ. ૫૩)

s ‘પ્રતિમાસનું ઋતુસ્નાન સંતાનેષણા પર પાણી ફેરવતું જાય છે ને હું...’ (પૃ. ૮૫)

s ‘મારા અંતરના કોરા આંગણામાં કોઈ નાજુક-નાજુક પગલીઓની ઝંખના કરતાં મારા હૈયાનું સૌભાગ્ય તો જુઓ...! કેટકેટલી નાજુક પગલીઓની રંગોળીથી મારું આંગણું દીપી ઊઠ્યું !’ (પૃ. ૧૦૦)

s પોતાની ગોદનો ખાલીપો જેની છાતીમાં છાના-છાના નિઃશ્વાસ બનીને સળવળતો હતો... જેના હાથને ઊંઘમાં પોતાની પડખેના કોઈ શિશુના અસ્તિત્વને પથારીમાં ફેંફોસતા રાતે કેટલીય વાર જોયા હતા. તે... મારી સાવિત્રીની ગોદમાં યશવંત શું આવ્યો, જાણે આનંદનો અમરકૂપ આવી ગયો.’ (પૃ. ૧૦૮)

આ અભિવ્યક્તિમાં જુદાં જુદાં સ્થળ-સંદર્ભ અને પરિસ્થિતિઓમાં સાવિત્રીબાઈના સ્ત્રીહૃદયનાં સ્પંદનો ભાવકને અનુભવાય છે. લેખિકાએ પતિપરાયણ નારી તરીકે દલિતવર્ગની ઉન્નતિનાં કાર્યોમાં સાવિત્રીબાઈને જે સહજતાથી સહાયભૂત બનતાં દર્શાવ્યાં છે તેવી જ સ્વાભાવિકતાથી તેમના નારીહૃદય-માતૃહૃદયને પણ આવેખ્યું છે. એ નારીસંવેદના જ સાવિત્રીબાઈના ચરિત્રનું વિશેષ પરિમાણ બને છે.

દલિતસંવેદનાને ઉજાગર કરતી કૃતિમાંથી પસાર થતી વેળાએ સ્વાભાવિક જ સર્જકે દલિતસંવેદનાને કયા દષ્ટિબિંદુથી પ્રગટ કરી છે તે જાણવામાં રસ પડે – પડવો જોઈએ. વળી, ઇતિહાસના વાસ્તવને આધારબીજ લઈને રચાતી કૃતિમાં સર્જકનો વિશિષ્ટ પ્રકારનો

આગ્રહ કૃતિને ચોક્કસ વર્ગ પૂરતી સીમિત નથી બનાવતો ને તે પણ તપાસવું ઘટે. 'સાવિત્રી' નવલકથામાં ૧૯મી સદીના ભારતીય સમાજની વર્ગવ્યવસ્થાનું ચિત્ર છે. સામાજિક સુધારણાના એ યુગમાં સર્વશ્રેષ્ઠ કહેવાતાં બ્રાહ્મણ અને દલિતોના સંઘર્ષની વાત આવે. દલિતોના ઉત્કર્ષ માટે, અધિકાર માટે જોતીરાવ અને સાવિત્રીબાઈએ જે સંઘર્ષ કર્યો તેની કથા આલેખવા જતાં લેખિકા દલિતવર્ગ પ્રત્યે સહાનુભૂતિ જન્માવવામાં સફળ નીવડ્યાં છે. વળી, જ્યોતીબાના અંત્યજોદ્ધારનાં કાર્યોમાં બ્રાહ્મણમિત્રોનો, શુભેચ્છકોનો સહયોગ સાંપડ્યાનું આલેખન પણ સર્જકે તટસ્થ રહીને દર્શાવ્યું છે. નવલકથામાં કેટલાક પ્રસંગોમાં જ્યોતીબાની ઉક્તિઓ અને વિચારોમાં દલિતો પ્રત્યેનો વિશેષ ભાવ પ્રતીત થાય છે પરંતુ સમગ્ર કથામાં તો જ્યોતીબાની મહાત્મા તરીકેની છાપ ઊપસે છે. દલિત કે સર્વજનો ભેદ રાખ્યા વિના અજ્ઞાનના અંધકારને ભેદીને જ્ઞાનજ્યોતિથી ઉજ્જવળ બને તે માનવ, એવા વિચારોના હિમાયતી જ્યોતીરાવ દલિતોની દુર્દશા માટે તેમના અજ્ઞાનને દોષિત ઠેરવે છે. શિક્ષા અને સેવાની મશાલથી જ માનવદીવાઓ પ્રજ્વલી ઊઠશે એવી શ્રદ્ધા જ્યોતીબાના પુત્ર યશવંતને પણ છે. ભારતીય ઇતિહાસની પશ્ચાદ્ભૂમાં રચાયેલી વ્યક્તિકેન્દ્રી આ નવલકથા લેખિકાના માનવતાના અભિગમને કારણે માત્ર દલિતસંવેદનને વ્યક્ત કરતી નવલકથા નથી બની, પરંતુ મનુષ્યના મનુષ્યત્વનું ગૌરવ એના જ્ઞાન-શિક્ષણથી દીપે છે, એ સંસ્કારભાવનનું વહન કરતી નવલકથા બની છે. જ્યોતીબાએ પ્રગટાવેલી જ્ઞાનજ્યોત આજે અસંખ્ય શાળાઓમાં પ્રજ્વલિત થઈને સમાજને દીપાવી રહી છે.

રાજુ રંગારો | શ્રદ્ધા ત્રિવેદી

બાળસાહિત્ય કેવું હોવું જોઈએ તે પ્રશ્નના જવાબમાં જે થોડા બાળસાહિત્યકારોનું સાહિત્ય મૂકી શકાય તેમાંના એક છે ઉદયન ઠક્કર. તેમનું સમગ્ર બાલસાહિત્ય આકર્ષક છે, મનોહર છે, બાળકોને વાંચવું-માણવું ગમે તેવું છે. રંગીન આકર્ષક મોટાં ચિત્રો ને લખાણ ઓછું – યોગ્ય માત્રામાં. પ્રકાશન પણ સુંદર ! હવે કથાનક, ભાષા આદિના સંદર્ભમાં થોડો પરિચય કરીએ. ઈ.સ. ૧૯૯૧માં તેમની પાસેથી 'રાજુ રંગારો', 'તોમ તોમ તનનન', 'ઝટપટ સસલી', 'મેં એક સિંહને પાળ્યો છે', 'એન મિલા કે ટેન મિલાકે છૂ...' વગેરે બાળવાર્તાસંગ્રહો મળ્યા છે. દરેક સંગ્રહમાં ચાર વાર્તાઓ છે અને તે ૨૪ પાનાંનો છે. આ પાંચેય

પુસ્તકોને NCERT – દિલ્હીની ૨૮મી રાષ્ટ્રીય પારિતોષિક સ્પર્ધામાં ૧૯૯૪-૯૫ના વર્ષનું પારિતોષિક પ્રાપ્ત થયું હતું.

અહીંની વાર્તાઓ મોજમસ્તીની વાર્તાઓ છે. 'રાજુ રોજ સવારે આઠ વાગ્યે ઊઠે, ન્હાય-ધુએ ને કપડાં પહેરે' – એમ નહીં, પણ 'રોજ સવારે આઠ વાગ્યે રાજુ રંગારો ખાખી ચડીમાં ઘૂસે.' – આમ વિશિષ્ટ રજૂઆતથી જ વાર્તાનો પ્રારંભ થાય. એક વાર રાજુ રજાઓમાં જંગલમાં ગયો તો મળ્યું હરણ. તેણે કહ્યું કે, 'મારાં શિંગડાં સોનેરી રંગી નાંખને... મારે રામસીતાના સોનેરી હરણ જેવું દેખાવું છે.' તો અહીં હરણનાં શિંગડાં તો રંગાય પણ સાથે રામ-સીતાની કથાની યાદ પણ અપાવે. રાજુએ પછી તો ઘણું રંગ્યું ને છેલ્લે બત્તીના થાંભલા પર માણસના હસતા ચહેરા દોર્યાં. ગામલોકો ખુશ થઈ ગયા ને તેને ત્યાં જ રાખી લીધો. પોતાની કલ્પના પ્રમાણે, મોકળામને ચિત્રો કરવાનું ને રંગ પૂરવાનું ગમતું કામ તેને મળી ગયું. રાજુ તો ન્યાલ થઈ ગયો. 'જિમ્મી જિરાફ' જેવી સંવેદનાસભર વાર્તા પણ અહીં છે. પ્રાણીબાગમાં પાંજરામાં પુરાયેલા જિરાફને સપનામાં મા દેખાય ને તેને પોતાની પાસે ખુલ્લા મેદાનમાં બોલાવે. ચોકીદારની ગફલતનો લાભ લઈ જિરાફ ભાગે. તેને પકડવાનો પ્રયત્ન થાય પણ તે તેની માને મળશે એમ વાર્તાકથક જણાવે. બાળકને થાય જ કે જરૂર તેની મા તેને મળશે... મળવી જ જોઈએ. બાળકને પોતાની માનું વહાલ યાદ આવે ને તે પેલા પ્રાણીની સાથે ભાવાત્મક એકતા અનુભવે. માનવ અને પશુનો ભેદ ઓગળી જાય. 'તોમ તોમ તનનન' એ શીર્ષક વાંચીએ ને શાસ્ત્રીય સંગીતના સૂરમય વાતાવરણમાં વિહાર કરવા માંડીએ. અહીંની તમામ વાર્તાઓમાં બાળપાત્રો જ નાયકો હોઈ આ વાર્તાઓ બાળકોને પ્રિય બની રહે તે સ્વાભાવિક છે. વળી વાર્તાઓની નિરૂપણરીતિનું વૈવિધ્ય પણ ધ્યાનપાત્ર છે. 'રાજુ રંગારો'નો વાર્તાનો પ્રારંભ જોયેલો. અહીં એક અન્ય વાર્તાનો પ્રારંભ આમ છે : 'મારું નામ રાજ ખાંડવાળા અને આખા ક્લાસમાં મારું રાજ ચાલે છે, હોં કે.' વર્ગમાં બાળકો કેવાં એકબીજાનાં નામ પાડે તેનીયે મજા માણવા જેવી છે. જેમકે કોઈનું નામ 'પંડિત' તો કોઈનું 'બબૂન.' બાળકો કેવાં કેવાં તોફાનો કરે તે માટે રાજ ખાંડવાળાને મળવું પડે. તબલાં ના વગાડવા પડે માટે તેના પરનું ચામડું કાપી નાંખે, ગમતી છોકરીને વહાલા થવા અંગૂઠા પણ પકડે. ટી.વી.ના કાર્યક્રમ વખતે '૬' ને બદલે '૧૬' મીએ શાળા ખૂલશે એવું પોતે બનાવેલું પાટિયું પણ મૂકી દે. રાજના ભાઈબંધોમાંય ખાસું વૈવિધ્ય. 'હુતુતુ' વાર્તામાં વાદળને જીવંત બનાવીને લેખકે સાચા અર્થમાં બાળમાનસનો પરિચય કરાવ્યો છે. જૂનાગઢનાં વાદળોએ પિકનિક કરવાનું નક્કી કર્યું. પણ એક નાનું વાદળું હુતુતુ બી ગયું. તે એક અગાસીમાં ઊતરી પડ્યું. ત્યાં રહે રાજ. બન્ને દોસ્ત થઈ ગયા. જોકે પછી તે વાદળ પોતાના કુટુંબ સાથે મળી જાય છે. પણ વાદળને જ્યારે તેનાં મમ્મી-પપ્પા, કાકા-કાકી, ભાઈ-બહેન બધાં વહે ત્યારે એક કૌટુંબિક વાતાવરણ ઊભું થાય. વાદળને પહેલાં ઊડવાની બીક લાગે. પણ પછી ઊડીને જાય... આમ બાલમાનસ અહીં બહુ કલાત્મક રીતે રજૂ થયું છે. 'ઝટપટ સસલી અને બીજી વાર્તાઓ'ની પ્રથમ વાર્તા જ ભાષાવૈવિધ્યની મઝા ઠરાવે છે. અંગ્રેજી ન જાણનારા અંગ્રેજીમાં લખેલાં પાટિયાં જુએ, સમજે નહીં ને થાય ગોટાળા ! એ છબરડાઓની મઝા માણવા જેવી છે. ને વળી એ

છબરડા અટકાવવા પાટિયા ઉપર ડામર લગાડવામાં આવે તો કોઈ તોફાની કિશોર પોતાના ફટફટિયા પર જ્યાં નંબર અંગ્રેજીમાં લખ્યો છે તેના પર ડામર લગાડવાનું કહે જેથી પોલીસ પકડે નહીં. તો પગની સાઈકલ પર આખા જંગલમાં પત્રો પહોંચાડતી ઝટપટ સસલીની વાર્તા દ્વારા લેખકે ભેંસ, સિંહ, ઘોડા વગેરેની પ્રકૃતિની વાત રજૂ કરી છે ને અંતે મોર પાસે જ્યારે તે મેઘનો પત્ર આપે છે કે હવે વરસાદ આવશે તું ટૂંક – ત્યારે મોર ખુશી ખુશી તેને પોતાનું પીછું આપે ને એ પીછાની છત્રી બનાવીને સસલી એક લાંબુંલચક ગીત ગાતી ફરી જંગલમાં નીકળી પડે ! બાળક પણ એની સાથે સસલી બની જાય ને ગીત ગાવા માંડે. વનના રાજા સિંહને એક બાળક પાળે એ કલ્પના જ કેટલી રોમાંચક છે ! વળી આ સિંહને બાળક રિબન પણ બાંધે ! ‘એન મિલાકે...’માં બાળકોના બદમાશીભર્યાં તોફાનોની રસિક વાર્તાઓ છે. જોકે બાળક તો માત્ર મઝા કરવા જ તોફાનો કરે છે પણ તેનાથી ક્યારેક બીજાને તકલીફ પણ પડે છે. બાળક તો એનાથી અજાણ જ હોય છે ! એ તો માત્ર મસ્તી જ કરતો હોય છે ! ટૂંકમાં આ વાર્તાઓ એવી છે કે વાર્તાઓમાં જે બને તેની સાથે બાળક તન્મય થઈ જાય ને વાર્તાનાં પાત્રો જેવો જ આનંદ પામે !

આ સંગ્રહોમાંનું ગદ્ય પણ માણવા જેવું છે. એક-બે ઉદાહરણ જોઈએ : ‘દસબાર છોકરીઓ ઊભી હોય તો રૂપલ મોર જેવી અને બીજી બધી કબૂતર જેવી લાગે.’; ‘ડુગ ડુગ ડુગ, આઈયે, સાહેબાન, દેખિયે કદરદાન, ડુગ ડુગ ડુગ.’; ‘કાદવમાં આળોટું હું, ને સફેદ ડગલો શું તારો ખરડાય છે ?’; ‘ત્યાં મોટી સાઈઝનાં તળાવો મળી આવ્યાં છે. ઠંડાંધાકોર, નવાંનકકોર, ગંધાતા કાદવથી ભરપૂર. વાહ, લીલાલહેર છે !’; ‘ગલ્લી ક્રિકેટમાં રન આઉટ થઈ ગયેલા પોરિયાની જેમ મોર મોઢું લટકાવીને બેઠો હતો.’; ‘મને તાડભાઈએ કીધું કે તું આંબો છે તો હું લાંબો છું.’; ‘સ્વયંવરમાંથી જાણે પચિનીનું અપહરણ કર્યું હોય તેમ મારી છાતી ગજગજ ફૂલતી હતી.’

‘તાક ધિના ધિન વાર્તામાળા’માં ‘મેજિક પેઈન્ટિંગ બુક’, ‘ઝૂલતા મિનારાનું રહસ્ય’ અને ‘રિંગો બડેવાલા, જાંગો છોટેવાલા’ એ ત્રણ સંગ્રહો મળે છે, જે દરેકમાં ચાર-ચાર વાર્તાઓ છે ને તેની પ્રકાશનસાલ છે ૨૦૦૭. અહીંની વાર્તાઓમાં ખરેખર ચમત્કારો થયા છે ને તેય સહુને ગમે તેવા. ‘મેજિક પેઈન્ટિંગ બુક’ વાર્તાની પહેલી જ વાર્તા જબરજસ્ત ચમત્કૃતિનો સુંદર અનુભવ કરાવે છે. ઋચા ચિત્ર દોરતી હતી ત્યાં તો એક ટીપુ પડ્યું. કેવી રીતે ? ટપા...ક. રવાનુકારી ભાષાપ્રયોગથી બાળકને આનંદ પ્રારંભથી જ મળે. ઋચાની ચિત્રપોથી જ એવી હતી કે તે ચિત્રો પર ભીની પીછી લગાવે એટલે ચિત્રોમાં આપોઆપ જ રંગ પુરાય. ટીપાનેય એમ કરવાનું મન થયું. પણ ઋચાએ ઘસીને ના પાડી દીધી. પણ પછી તો ટીપાએ સર્જ્યા ચમત્કારો ! ઋચા તો હેબતાઈ જ ગઈ ! કયા ચમત્કારો ? કહેવાય નહીં હોં. વાંચવાના ને ખુશ થવાનું ! એકાદ કહી દઈએ : ઋચાએ ચિત્રમાંની ઢીંગલીની માત્ર રિબન લીલી કરી તો ટીપાએ આપી ધરતી ! ને છેલ્લે રચી દીધું મેઘધનુષ ! ટીપું ને ઋચા દોસ્ત થઈ ગયાં ને બાળકોય ટીપાના દોસ્ત

થઈ ગયાં ! પછી એક વાર ઋચાની વર્ષગાંઠ ઊજવાય. તેને બચુકડાં, બોલકણા ને બ્યૂટીફુલ લવ બર્ડ્ઝ ભેટ મળે ! પછી દોસ્તોની ટોળી પ્રાણીબાગ જોવા જાય ! ત્યાં મોટા ચિમ્પાન્ઝિઓ નાનકા ચિમ્પાન્ઝિની પીઠ થાબડે ! એમનું જોઈ છોકરાંઓ પણ ઋચાની પીઠ થાબડે ! આ વાંદરા જેવાં બાળકો ચિમ્પાન્ઝિઓ સાથે સાતતાળી રમવાની વાત કરે. એ માટે એમને પિંજરમાંથી છોડાવવા પડે. તેમણે ચોકીદારને કહ્યું, ચોકીદારે ના પાડી. ટોળી ગઈ મોટા સાહેબ પાસે. ત્યાં લેખક લખે છે : ‘‘સાહેબે મોટા મોઢે નાની વાત કરી નાંખી, ‘નહિ ખૂલે.’’’ ને પછી ‘‘છેવટે સાહેબે દરવાજો ખોલ્યો.’’ આવું વાંચીએ એટલે આપણને થાય કે સાહેબે ચિમ્પાન્ઝિઓના પિંજરનો દરવાજો ખોલ્યો હશે. પણ ના, એમણે તો પોતાની કચેરીનો દરવાજો ખોલ્યો ને બાળકોને બહાર કાઢી મૂક્યાં. રજૂઆત કેવી રસમય છે ! શું થયું કે કેમ થયું ? ની ઉત્તેજના સતત રહે ! વળી ભાષાનો આનંદ પણ ખરો. જ્યારે બાળકોને બહાર કાઢી મૂકવામાં આવે છે ત્યારે લેખક લખે છે : ‘‘કેક પરની કેન્ડલની જેમ બાળકો બૂઝાઈ ગયાં.’’ અહીં ‘ક’ અને ‘બ’નો વર્ણાનુપ્રાસ તો છે જ, સાથે જ બાળકોનો ઉત્સાહ કેવો ઉદાસીનતામાં ફેરવાઈ ગયો તે પણ સૂચવાયું છે. સૌથી વધુ મહત્ત્વનો તો છે વાર્તાનો અંત. ચમ્પૂ ચિમ્પાન્ઝિને તો બર્થ ડે હોવા છતાં કોઈ ભેટ મળેલી નહીં. ત્યારે ઋચાને તો ઢગલો ભેટ મળેલી. ચમ્પૂ કહે : ‘તું આ લવબર્ડ્ઝને છોડી મૂક.’ બસ, એ જ એની ભેટ. તો વાનર પંખીને છોડવાનું કહે અને ઋચા તેમ કરે પણ ખરી ! બેઉ પંખીઓ આનંદના કિલકાર સાથે ઊડ્યાં : ‘જાણે ગુલાબ અને ગલગોટા આકાશમાં ઊડ્યાં.’ આમ ગદ્યની પણ મઝા ને કલ્પનાની પણ મઝા ! ઋચાની વર્ષગાંઠ હવે ઊજવાઈ ! આકાશમાંથી લવબર્ડ્ઝ અને નીરેથી ચમ્પૂ એને કહે : ‘હંપી બર્થ ડે ટુ યુ.’ આ એક વાર્તાના ઉદાહરણ ઉપરથી પણ ઉદયન ઠક્કરની વાર્તાકલાનો પરિચય થઈ શકે છે.

‘ઠીંગુ અને પીંગુ’ વાર્તાનો પ્રારંભ કેવો મઝાનો છે ! ‘શામજીની વાડીએ બેઠી બેઠી ઠીંગુ ઠળિયો વિચારતો હતો, ‘લ્યા, શું બનું ? શું બનું ?’ તેવામાં ‘શું રમું ? શું રમું /’ કરતું પીંગુ પતંગિયું ત્યાં આવી લાગ્યું. ‘ચાલને ઠીંગુ, કંઈ રમીએ; હું શોધું, તું સંતા.’ ‘એ ભલે, ભલે, ભલે, ભલે...!’ ઠીંગુ ઠળિયો ઊછળી પડ્યો.’ વળી ગદ્યમાં કાવ્યાત્મકતાનો પણ સુંદર અનુભવ થાય. દા.ત. ‘પીંગુ પતંગિયાએ આંખો ખોલી. પાંખો ખોલી.’ ‘હવા પરના લિસોટા શી બિલાડી’ એ વાર્તાનું શીર્ષક અને વાર્તા બંને વિશિષ્ટ છે. બિલ્લીની વાત કહેતાં માખીની વાત, તેમાંથી હિપ્પોની વાત, તેમાંથી મોરની વાત, ને અંતે મનુડાની વાત ને તેમાંથી પાછી વીજળી બિલાડીની વાત... એમ આખું વાર્તાચક પૂરું થાય. ‘માખીબાઈ’ એક નાનકડું કથાકાવ્ય છે. ‘ઝૂલતા મિનારાનું રહસ્ય’ તેના વર્ણાનુપ્રાસ ગદ્ય માટે ખાસ ઉલ્લેખપાત્ર છે. ‘‘કમરુદ્દીન કડિયો કમાલનો કારીગર. કિસમકિસમનાં કળામય કામ કરે... કમનસીબે, કમરુદ્દીનને કાવા-કસુંબાની કુટેવ. કામ કરતાં કરતાં કલાકે કલાકે કસુંબાપાણી.’’ પછી વાર્તામાં ‘પ’ના વર્ણાનુપ્રાસ આવે. ને કથાનું સાતત્ય તો ખરું જ. ‘‘પડે, પછડાય પણ પ્યાલી પકડે. પીપનાં પીપ પીએ !

પીવાનુંયે, પરોઢથી પાછલો પહોર.... પથ્થરફોડાઓએ પાસે પડેલાં પેલાં પીપ પકડ્યાં, પ્યાસા પથ્થરોને પે...લું પ્રવાહી પિવડાવ્યું.” કથાનો આનંદ, ભાષાનો આનંદ ને સાથે કુટેવના કુપરિણામનો બોધ ! ઉદયન ઠક્કર એક સારા કવિ છે તેની પ્રતીતિ આ વાર્તાઓ પણ કરાવે છે. જોઈ શકાય છે કે અહીંની વાર્તાઓમાં ચમત્કારો થાય. ટીપુ ચમત્કાર કરે ને ગરિમાની ફૂંક પણ. તેની ફૂંક પણ રંગીન હોય ને મીણબત્તીઓ બુઝાવે. આ ગરિમાને ઉતરાણ ખૂબ ગમે. ઉતરાણના વાયરા વાય ને ગરિમાને ઊડું... ઊડું થાય. ‘પતંગ માસ્તર’માં લેખકે કેટલી સાહજિકતાથી કેટલી બધી માહિતી આપી છે ! જોઈએ : ‘ડોંગરી તે મુંબઈનું પતંગબજાર. ચંબલના ડાકુ, રામપુરના ચાકુ ને ડોંગરીના માંજા.’ પછી પતંગના દોરાઓ વિશેની લાંબી જાણકારી, પતંગ બજારનું વાતાવરણ ! ‘પતંગના પ્રકારો, ઉડાડવાની રીતો... ને એમ લેખકે ઉતરાણ વિશે વાર્તા કહી બાળકોને નિબંધ લખવા સામગ્રીયે આપી દીધી છે.

આ સંગ્રહોમાં ‘અમરનો પડછાયો’ એ અલગ ભાત પાડતી વાર્તા છે. બાળકોને તો પડછાયો એકલો ફરે તે વાતનો જ આનંદ ! આવી કલ્પનાપ્રધાન વાર્તા સાથે મૂલ્યબોધ આપતી ભાવનાપ્રધાન વાર્તાઓ પણ છે. જેમકે, ‘મનીઓર્ડર’, ‘પરીક્ષાઓ આપતો આપતો મનુ એક દિવસ વકીલ મનુભાઈ થઈ ગયો. આમ જુઓ તો હજારોમાં, ને તેમ જુઓ તો લાખોમાં કમાવા લાગ્યો.’ ને માએ મનુને કહ્યું : ‘રણછોડરાયને નામે પચાસ હજારનો મનીઓર્ડર કરી આવ.’ પણ અંતે લેખકે એક સરસ વાક્ય મૂક્યું છે. વકીલસાહેબ ડાકખાને તો ગયા. પૂરા પચાસ હજારનો મનીઓર્ડર કરી દીધો. પણ... ‘સરનામું લખ્યું તે સૂલટું કે ઊલટું ? એક જાણે ડાકવાળો ને બીજો ડાકોરવાળો !’ કેવું સૂક્ષ્મ હાસ્ય ! ભાષાના તો અઢળક નમૂના મૂકી શકાય. બાળકો બોલે તેવી ભાષા : એ... ઉઠાવગીર ! ભૂખખડ ! હવાઈ ચાંચિયા ! ઢિંચકાવ... ઢિંચકાવ...’, ‘ડાળીએ ડાળીએ હનુમાનજી’, ‘આગલા પોઈન્ટ પર હું શેરડીનો રસ પીવાનો, પીવાનો ને પીવાનો...’ કહીને રાજ પપ્પાનું લોહી પીતો હતો, ત્યાં ન થવાનું થઈ ગયું... ‘ઈ...હી...હી...હી...’ જાંગો થઈ ગયો ઝાડ. રાજની ફાટી ગઈ રાડ.” જાંગો ઘોડો એટલું દોડ્યો કે રાજના ગભરાટનો પાર નહીં. છેવટે એક ગાંવવાળાએ જાંગોની લગામ ઝાલી લીધી. ને રાજને પૂછ્યું : ‘બાબા, ઘોડાકુ ઇતના ભગા કે કાયકુ લાયા ?’ ત્યારે રાજે કહ્યું : ‘હમ ઘોડાકુ ભગા કે નહીં લાયા. ઘોડા હમકુ ભગાકે લાયા.’ બિચારાનું મોં ‘ગુજરી ગયેલા વાંદા જેવું’ થઈ ગયું. જોઈ શકાય છે કે આ શ્રેણીના ત્રણેય સંગ્રહો ઉત્તમ બાલસાહિત્યના નમૂના બની રહે છે.

આ સંગ્રહોની એક બીજી વિશેષતા. મોટા ભાગના સંગ્રહોના પૂંઠા પાન ૨ અને ૩ બાળકોની સર્જનાત્મકતાને સંકોરે તેવાં અને તેમને બૌદ્ધિક આનંદ અને જ્ઞાન આપે તેવાં છે. એક પૂંઠા પર ‘રાક્ષસનું મહોરું’ બનાવવાની રીત છે. તો એક સ્થળે પ્રાણીઓનાં ચિત્રો મૂકી, તેમનાં બચ્ચાંને શું કહેવામાં આવે છે તે માટે જોડકાં બનાવવાનું કહેવામાં આવ્યું છે. ક્યાંક ઉખાણાં છે તો ક્યાંક ટપકાં જોડી ચિત્ર બનાવવાનું કહેવામાં આવ્યું

છે. ટૂંકમાં વાર્તાઓ તો બાળકોના દિલદિમાગને આનંદે છે જ, તેનાં પૂંઠાં પણ આનંદ આપે છે અને તેમના જ્ઞાનને ને સર્જનશક્તિને વિકસવામાં મદદરૂપ થાય છે.

આમ ઉદયન ઠક્કરનું આ બાલકથાસાહિત્ય બાળકોને અનેક રીતે આકર્ષે તેવું છે. કથાનકના નાવીન્ય સાથે નિરૂપણરીતિનું નાવીન્ય ભળ્યું છે. અને ભાષાનો જે રીતે વિનિયોગ થયો છે તે જોતાં તેમનું આ બાળસાહિત્ય ગુજરાતી બાલસાહિત્યની એક કીમતી અસ્કામત છે. બાલસાહિત્ય આવું હોવું જોઈએ તે તમે પણ વાંચીને કહેશો.

r

ભથવારીનું ગીત

ગોધણ-ધણીની ભથવારી રે,
હું ગોધણ-ધણીની ભથવારી;
આંબો ને હું પ્રેમક્યારી રે,
પતિ આંબો ને હું પ્રેમ-ક્યારી.
સેંથડે સિંદૂર : પ્રેમનાં આંજણ
આંજ્યાં આંખે મતવારી;
ઢેલડી જેવી હું થનગન નાચું,
આવને મોરલા રબારી : — હું
રૂમઝૂમ રૂમઝૂમ ઝાંઝર ઝમકે,
ભાલે શી સ્નેહની સિતારી;
ખેતર ખૂંદીને કંથ થાકીને આવે,
દેખે ત્યાં થાક દે વિસારી : — હું
હળવે ઉતારી ભાત મહીડાં પરીચું,
ફૂલડાંની પાથરું પંથારી;
કંથડને કાજ ઘર રેહું મૂકીને
આવું સીમે દૂહાડી દૂહાડી : — હું
વહાલમને છોગલે ગૂંથું ચંબેલડી,
પીંછાં ગૂંથું હું સમારી,
જોઈ જોઈને એ મુખ રળિયામણું
હેયામાં ઊડતી ફુવારી : — હું

(કોડિયાં, પૃ. ૯૩-૯૪)

— કૃષ્ણલાલ શ્રીધરાણી

માતૃભાષાકૌશલ પ્રમાણપત્ર અભ્યાસક્રમનું પરીક્ષણ અને

મૂલ્યાંકન |

ડૉ. નીલોત્પલા ગાંધી

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ સંચાલિત શ્રી ક. લા. સ્વાધ્યાય મંદિર તથા માતૃભાષા સંવર્ધન કેન્દ્ર દ્વારા માતૃભાષાકૌશલ પ્રમાણપત્ર અભ્યાસક્રમનું આયોજન કરવામાં આવ્યું હતું. તા. ૨૯-૭-૧૦થી તા. ૨૧-૮-૧૦ સુધી, ૨૧ દિવસ ચાલેલ આ અભ્યાસક્રમને ખૂબ સારો પ્રતિસાદ મળ્યો છે. તેમાં વિવિધ વ્યવસાય (અનુસ્નાતક વિદ્યાર્થીઓ, શિક્ષકો, અધ્યાપકો, પત્રકારો, સરકારી અમલદારો તથા અન્ય) ક્ષેત્રના, વિવિધ વયજૂથના, વિવધ વર્ગજૂથના, અને વિવિધ રસક્ષેત્રના ઉમેદવારોએ ભાગ લીધો હતો. આ બધા જ ઉમેદવારો ગુજરાતી ભાષાના જ ભાષકો હતા. તેમની માતૃભાષા ગુજરાતી જ હતી. ગુજરાતીનો ઔપચારિક રીતે અભ્યાસ પણ કરેલો હતો, છતાં, આ અભ્યાસક્રમમાં ભાગ લીધા પછી તેમનું મંતવ્ય છે કે આ એક વિશેષ પ્રકારનો – અને ખૂબ જ ઉપયોગી તેમજ રસપ્રદ અભ્યાસક્રમ છે.

આ અભ્યાસક્રમમાં ગુજરાતી ભાષાના તજજ્ઞો અને ભાષાવિજ્ઞાનીઓએ અભ્યાસક્રમ ઘડવાથી શરૂ કરી તેનાં પરીક્ષણ ને મૂલ્યાંકન સુધી ફાળો આપ્યો છે. તેમાં ડૉ. યોગેન્દ્ર વ્યાસ, ડૉ. રતિલાલ બોરીસાગર, ડૉ. અરવિંદ ભાંડારી, ડૉ. રમણ સોની, ડૉ. કીર્તિદા શાહ, ડૉ. નીલોત્પલા ગાંધી અને ડૉ. પિંકી પંડ્યાએ ફાળો આપ્યો હતો.

માણસની માતૃભાષા તેના પડછાયા જેવી હોય છે, તેને તેના વ્યક્તિત્વથી અલગ કરી શકાતી નથી. બાળકના શારીરિક અને માનસિક વિકાસની સાથે સાથે જ વિકસતી અને પ્રાપ્ત થતી ભાષા સમાજમાં રહેતા દરેક સામાન્ય ક્ષમતાવાળા બાળકને આત્મસાત્ થાય જ છે. આથી માતૃભાષામાં મળતું શિક્ષણ વ્યક્તિના વિકાસમાં મહત્ત્વનો ફાળો આપે છે. કારણ કે, શિક્ષણની સફળતાનો આધાર અવગમનક્ષમતા પર છે. માનવજ્ઞાન શબ્દમાં આવૃત્ત થઈને અવગમનની પ્રક્રિયા દ્વારા વિસ્તરે છે. ભાષાનું ઔપચારિક શિક્ષણ ભાષાજ્ઞાનને તેજ બનાવે છે. ‘ભાષા’ શીખવી અને ‘ભાષા વિષે’ શીખવું બંને અલગ બાબતો છે. ઔપચારિક શિક્ષણમાં ‘ભાષા વિષે’ વધુ શીખવાય છે. માત્ર ‘ભાષા વિષે’ શીખવવાથી ભાષાવપરાશમાં સચોટતા આવતી નથી. ભાષા શીખવી એટલે જુદી જુદી પરિસ્થિતિ અને સંદર્ભમાં ભાષાનો યોગ્ય ઉપયોગ શીખવો. અને તેથી જ ભાષાકૌશલોના વિકાસને કેન્દ્રમાં રાખી ભાષાશિક્ષણ થવું જરૂરી છે. સાથે સાથે વ્યાકરણિક સામર્થ્યનો વિકાસ પણ જરૂરી છે કારણ કે તેનાથી ભાષાની રચના પર પ્રભુત્વ આવે છે. પારંપરિક રીતે થતું વ્યાકરણનું શિક્ષણ ભાષાવપરાશને મહત્ત્વ આપતું નથી. અલગ અલગ પરિસ્થિતિ અને સંજોગોમાં અલગ અલગ વ્યક્તિ સાથે અલગ અલગ ભાષાવપરાશ થતો હોય છે. કૌશલકેન્દ્રી ભાષાશિક્ષણ આવા ભાષાવપરાશ પર પ્રકાશ પાડે છે. આ સંદર્ભમાં કૌશલકેન્દ્રી ભાષાશિક્ષણનો આ પ્રયાસ સ્તુત્ય છે.

ભાષાશિક્ષણમાં પ્રાથમિક સ્તરે મૂળભૂત ચાર કૌશલો – શ્રવણ, વાક્ય, વાચન અને લેખનનો સમાવેશ થાય છે. ભાષા મૂળભૂત રીતે ઉચ્ચરિત સ્વરૂપે રહેલી હોવાથી શ્રવણ અને વાક્ય કૌશલો, અને લેખિત સ્વરૂપે રહેલી હોવાથી વાચન અને લેખન ગ્રહણ કરવાનાં (અને એ દષ્ટિએ સમજણના), અને વાક્ય અને લેખનઅભિવ્યક્તિના કૌશલો છે. ભાષાશિક્ષણમાં ભાષાને ભાષાના માધ્યમ દ્વારા જ એક વિષય તરીકે શીખવવાનો પ્રયાસ થાય છે. તેથી અભ્યાસક્રમમાં શ્રવણકૌશલ, વાક્યકૌશલ, વાચનકૌશલ અને લેખનકૌશલનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે.

- (૧) શ્રવણકૌશલ : આ પ્રાથમિક કૌશલ છે. ભાષા મૂળભૂત રીતે ઉચ્ચરિત સ્વરૂપે રહેલી હોવાથી અને ઈન્દ્રિયગ્રાહ્ય હોવાથી ભાષાનું શ્રવણેન્દ્રિય દ્વારા ગ્રહણ થાય છે. ભાષાનો સૌપ્રથમ અનુભવ કાનથી થાય છે. સાંભળવું અને સંભળાવું વચ્ચે ભેદ છે અને સાંભળવું એ નિષ્ક્રિય પ્રક્રિયા નથી તેનો ખ્યાલ આપવામાં આવે છે.
- (૨) વાક્ય-કૌશલ : વાણીના પાયામાં ઉચ્ચારણ રહેલ છે. ગુજરાતીના ધ્વનિઓની ઉચ્ચારણપ્રક્રિયાનો ખ્યાલ આપી ઉચ્ચારણ દ્વારા કથન, અને ઉચ્ચારણ અને કથન વચ્ચેનો સંબંધ સમજાવાય છે. એ ઉપરાંત, ઉચ્ચારણ અને વાચન, ઉચ્ચારણ અને મુખર વાચન તેમજ ઉચ્ચારણ અને લેખન વચ્ચેના સંબંધોનો પણ વિગતે ખ્યાલ આપવામાં આવે છે.
- (૩) વાચનકૌશલ : સમય અને સ્થળથી પર રહી અન્યો દ્વારા થયેલ અનુભવોને વાચન દ્વારા જાણી શકાય છે. એને માટે વાચનકૌશલ જરૂરી છે. વર્ણોની ઓળખ, લખાણના સાતત્યમાં ઉપવર્ણોને ઉકેલવા, વર્ણ, શબ્દ, વાક્ય અને પરિચ્છેદનું વાચન અને તેમની વચ્ચેનો ભેદ, તથા વાચનના પ્રકાર અને પદ્ધતિ દ્વારા આ કૌશલની સમજ આપવામાં આવે છે.
- (૪) લેખનકૌશલ : ઔપચારિક શિક્ષણમાં ભાષાનું લેખિત સ્વરૂપ ખૂબ જ મહત્ત્વનું હોવાથી લેખનશુદ્ધિ ખૂબ જરૂરી છે. તે માટે જોડણી, અનુસ્વાર, વિવિધ પ્રકારના જોડાક્ષર અને કયા ઘટક સાથે લખાય અને કયા ઘટક જુદા લખાય તેની પણ અહીં વિગતે ચર્ચા કરવામાં આવે છે.
- (૫) આ ચારે કૌશલો ઉપરાંત નામપદ અને ક્રિયાપદ જેવા મૂળભૂત વ્યાકરણિક ઘટકો, તેમની રચના અને રચનાના ઘટકોનો પણ આ કૌશલોના અભ્યાસની સાથે જ સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે.
- (૬) આ ઉપરાંત ભાષાઅભ્યાસને લગતા આનુષંગિક વિષયો જેવા કે શબ્દાર્થચર્ચા, માન્યભાષા અને બોલી, વગેરેને પણ અભ્યાસક્રમમાં સમાવાયાં છે.
- (૭) અભ્યાસક્રમને અંતે પરીક્ષણ પણ જરૂરી છે. આ સમગ્ર અભ્યાસક્રમ દરમિયાન તેમાં ભાગ લેનાર ઉમેદવારોનું પરીક્ષણ અને તેના દ્વારા સમગ્ર અભ્યાસક્રમનું મૂલ્યાંકન તેની સફળતાની માત્રા જાણવા જરૂરી છે. તેથી જે પરીક્ષા લેવાઈ હતી તેના પરીક્ષણ દરમિયાન તેમાં જણાયેલ ભૂલો અને તેનાં તારણોનું પૃથક્કરણ કરેલ છે.

શ્રવણકૌશલ : શ્રવણકૌશલના પરીક્ષણ માટે એક પરિચ્છેદ સંભળાવી તેના ઉપર હેતુલક્ષી પ્રશ્નો પૂછવામાં આવ્યા હતા. શ્રવણકૌશલમાં ખાસ કોઈને તકલીફ પડી નથી.

વાક્ય-કૌશલ : પાંચ વિષયો આપી તેના ઉપર બે-ત્રણ મિનિટ વિચારી બોલવાનું કહેવામાં આવ્યું હતું. એમાં ઉચ્ચારણશુદ્ધિ, વિષયવસ્તુ અને તાર્કિકતા ઉપર વિશેષ ધ્યાન આપવામાં આવ્યું હતું.

વાચન-કૌશલ : એક પરિચ્છેદ વાંચી તેને સમજી, તેના ઉપર પુછાયેલ પ્રશ્નોના સાચા વિકલ્પ શોધવામાં તકલીફ પડી નથી.

લેખન-કૌશલ : લેખન-કૌશલનાં વિવિધ પાસાંઓને આવરી લેતાં વિવિધ પ્રકારના પ્રશ્નો પૂછવામાં આવ્યા હતા. યોગ્ય સ્થાને વિરામચિહ્નો મૂકવામાં ખૂબ તકલીફ પડે છે. અલ્પવિરામ અને અર્ધવિરામ વચ્ચેનો ભેદ મોટા ભાગનાને સમજાતો નથી. ડેશ ક્યારે અને ક્યાં મુકાય તેની ખબર નથી. સંબોધન પછી ઉદ્ગારચિહ્ન કે અલ્પવિરામ મૂકવું જોઈએ તેની ખબર નથી.

અન્ય સ્થાનોએ પણ ઉદ્ગારચિહ્ન અને પ્રશ્નાર્થચિહ્ન મૂકવામાં તકલીફ છે.

અનુસ્વારમાં ખાસ્સી તકલીફ છે. સ્ત્રીલિંગનું માનાર્થે બહુવચન થાય તો અનુસ્વાર આવે તેની મોટા ભાગનાને ખબર નથી. “સાસુ-વહુ બેઠાં બેઠાં વાતો કરતાં હતાં.” આ વાક્યમાં ઘણાંને ભૂલ પડી છે. ક્રિયાવિશેષણમાં પણ અનુસ્વારની જરૂર છે, તેની ઘણાંને ખબર નથી. રમતાં, જમતાં, આવતાં, જતાં જેવાં સ્થાનોએ અનુસ્વાર મૂકતાં નથી. અનુસ્વાર પ્રત્યે ખૂબ જ બેદરકારી અને બેધ્યાનપણું જણાયું છે.

આપેલ પરિચ્છેદમાંથી સારગ્રહણ કરવામાં પણ તકલીફ પડે છે. સારગ્રહણ કરી સંક્ષેપીકરણ કરતી વખતે અગત્યના શબ્દો જ છૂટી જાય છે. સામાસિક શબ્દો વાપરી લખાણને સઘન અને સચોટ બનાવતાં ફાવતું નથી.

શબ્દાર્થની કસોટીમાં પણ નજીકના શબ્દો વચ્ચેનો સૂક્ષ્મ ભેદ પારખી શકાતો નથી. વળી, સંદર્ભમાં યોગ્ય અર્થ કયો તે પારખી શકાતો નથી. દા.ત., ‘ચાલ’નો અર્થ ‘ગતિ’ થાય છે, પરંતુ આપેલ સંદર્ભમાં તેનો અર્થ ‘યુક્તિ’ થાય છે તે પકડી શકાયું નથી. રૂઢિપ્રયોગોનો પરિચય પણ ઓછો છે. ‘થઈ રહેવું’ એટલે ‘ખલાસ કે ખતમ થઈ જવું’ તેની ઘણાંને ખબર નથી. સંદર્ભ પ્રમાણે વાક્યપૂર્તિમાં પણ મુશ્કેલી પડી છે.

વ્યાકરણના યોગ્ય વિનિયોગમાં પણ મુશ્કેલી પડે છે. ‘બોલી શક્તા નહિ’ એટલે ‘બરાબર બોલાતું નથી’. શક્યાર્થક કર્મણિનો ઉપયોગ ખબર નથી. એ જ રીતે ‘અમે સ્ટેશન ગયા ત્યારે ગાડી ઊપડવાની હતી’નો શ્રેષ્ઠ વિકલ્પ ‘ગાડી ઊપડવાની બાકી હતી’ છે. કારણ કે ‘ઊપડવાની’ શબ્દ આગામી ક્રિયાનાં લક્ષણો બતાવે છે, તેથી ક્રિયા નજીકના ભવિષ્યમાં થવાની છે તે દર્શાવે છે. એ જ રીતે ‘આજનું શિક્ષણ માત્ર સ્મૃતિનો ઉછેર કરે છે’માં ‘માત્ર’ શબ્દ કશુંક વધારે ઉછેરવાની અપેક્ષા દર્શાવે છે, તે સમજતાં મુશ્કેલી પડી છે. તો વળી, ‘એમના પિતાનું હૃદય ભરાઈ આવ્યું’માં નામ અને આખ્યાત વચ્ચે તો પદસંવાદ છે જ, પણ એ ઉપરાંત, વિશેષણ અને નામ તથા નામ અને આખ્યાત વચ્ચે પણ પદસંવાદ રહેલા છે. ‘ભણવું’ ધાતુનું કર્મવાચક નામ ‘ભણતર’ થાય, ‘ભણનાર’ નહિ.

આવી કેટલીક ભૂલો હોવા છતાં, એકંદરે આ પરીક્ષાનું પરિણામ ઘણું સારું આવ્યું છે. પરિણામનું ધોરણ ઊંચું રાખવામાં આવ્યું હતું. ૫૦%એ પાસ, ૬૫%એ પ્રથમ વર્ગ અને ૮૦%

એ વિશેષ યોગ્યતા સાથે પ્રથમ વર્ગ રાખવામાં આવેલ છે. છતાં કોઈ વિદ્યાર્થી નાપાસ થયેલ નથી. પાંચેક ઉમેદવારના ૮૦ ટકા છે અને ઘણા બધા પ્રથમ વર્ગમાં ઉત્તીર્ણ થયા છે, એ આ અભ્યાસક્રમની સફળતા દર્શાવે છે.

આ અભ્યાસક્રમ પછી આવા બીજા અભ્યાસક્રમ વિષે ઘણી બધી પુચ્છા કરવામાં આવી રહી છે. અમદાવાદમાંથી અને અમદાવાદ બહારથી પણ આવા અભ્યાસક્રમો માટે માંગ કરવામાં આવી રહી છે. તા. ૨૦ સપ્ટેમ્બરથી જ બીજો અભ્યાસક્રમ ચાલુ કરી દેવામાં આવેલ છે.

†

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના સભ્યપદ અને ‘પરબ’ના લવાજમ અંગે :

- v ‘પરબ’ દર મહિનાની દસમી તારીખે પ્રકાશિત થાય છે.
- v ‘પરબ’ના ગ્રાહક તથા પરિષદના સભ્ય વર્ષમાં ગમે ત્યારે થઈ શકાય છે.
- v ‘પરબ’નું વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૧૫૦ છે.
- v વિદ્યાર્થીઓ માટે ‘પરબ’નું વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૭૫ છે, પ્રમાણપત્ર સાથે બીડવું.
- v ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના વાર્ષિક તેમજ આજીવન સભ્યપદના શુલ્કમાં ‘પરબ’ના લવાજમનો સમાવેશ થઈ જાય છે.
- v પરિષદના વાર્ષિક વ્યક્તિગત સભ્યપદનું શુલ્ક રૂ. ૨૦૦ તથા સંસ્થાગત સભ્યપદનું શુલ્ક રૂ. ૩૦૦ છે.
- v પરિષદના આજીવન સભ્યપદનું શુલ્ક રૂ. ૨,૦૦૦ છે તથા સંસ્થા આજીવન સભ્ય ફી રૂ. ૩,૦૦૦ છે. (વિદેશવાસીઓ માટે ૭૫ પાઉન્ડ અથવા ૧૩૦ ડોલર.)
- v ‘પરબ’ લવાજમ તથા પરિષદ સભ્યપદ શુલ્કની રકમ મનીઓર્ડર અથવા ડિમાન્ડ ડ્રાફ્ટથી ‘ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ’ના નામે જ મોકલવી.

લેખકોને :

- v ‘પરબ’માં પ્રગટ થતાં લખાણોમાંના વિચાર-અભિપ્રાયની જવાબદારી જે તે લેખકની રહે છે.
- v લેખકોએ પોતાનું લખાણ ફૂલ્સકેપ અથવા A4 સાઈઝના કાગળની એક બાજુએ, સુવાચ્ય અક્ષરે લખી મોકલવું. પોસ્ટકાર્ડ, ઇનલેન્ડ કે ચબરખીઓમાં કૃતિ મોકલવી નહીં. પ્રત્યેક કૃતિ નીચે પૂરું સરનામું લખવા તથા એક નકલ પોતાની પાસે રાખીને જ કૃતિઓ મોકલવા વિનંતી.
- v સ્વીકૃત કૃતિની જાણ કરાશે. ટપાલ-ટિકિટો ચોંટાડેલું કવર મોકલ્યું હશે તો અસ્વીકૃત કૃતિ પરત કરવામાં આવશે, અન્યથા કૃતિ રદ ગણવી. પોસ્ટકાર્ડ મોકલ્યું હશે તો અસ્વીકૃતિની જાણ કરાશે.
- v પત્રવ્યવહારનું સરનામું : તંત્રી, ‘પરબ’ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ (પ્રકાશન વિભાગ), ગોવર્ધનભવન, આશ્રમમાર્ગ, ‘ટાઇમ્સ’ પાછળ, નદીકિનારે, પો.બો. ૪૦૬૦, અમદાવાદ ૩૮૦૦૦૮

ધન્ય, હો વન્દન તાપી તીર !
તપ્યો જ્યાં તપસી તેજલ વીર :
વન્દ્ય એ કવિવરની કૃતિર,
ધન્ય એ ધન્ય તીર્થમન્દિર :
વન્દીએ તપસી તેજલ વીર !
વહે ઘોષણાભર ઘૂઘવાટે, યથા નર્મદાનીર;
ગાજ્યો-ગૂંજ્યો ગુર્જર ઘાટે, નર્મદ ગુણગંભીર :
વીરગીત ગાયાં તે રણધીર !
અને કાંઈ પાયાં પાવન ક્ષીર :
- વન્દીએ.

ભગીરથે ભાગીરથી દીધાં, ભૂતળને ઉછરંગ;
અંગ ઉલેચી અર્પણ કીધાં 'નર્મદા'નાં ગંગ :
'કોશ'ના કળશ યશસ્વી ચિર,
'કાવ્ય'ના ભારતિભોગ રૂચિર :
- વન્દીએ.

ચડી અન્ધશ્રદ્ધાની આંધિ, લોકકુળ અસ્થિર;
અટલ હાકલે ખડો મેરુશો, મધુરો મલયાગિર !
કુંક્યો સુધારણહાર સમીર;
સચેતન કીધાં પ્રાણ-રૂધીર :
- વન્દીએ.

વ્યોમ-ભોમ 'યાહોમ' તણા તુજ પડ્યા ઉગ્ર પડછન્દ;
'જય જય ગરવી ગૂજરાત'નો ઉર છલકે આનન્દ;
અમર એ હમ્દર્દનાં હીર,
નમાવે સદૈવ જનતા - શિર :

ધન્ય તુજ ભેખ, અનન્ય ખમીર,
પીઠ સાહિત્ય-સમાજ ફકીર;
દેશનો જલનત જોધ અમીર,
જ્યોતિધર ! વન્દન, તેજલવીર !

- કેશવ હ. શેઠ

નર્મદ શતાબ્દી સ્મારક સમિતિ - સૂરત દ્વારા સૂરતના વિક્ટોરિયા ગાર્ડન - રાણીબાગ, આજનો 'ગાંધીબાગ' - માં તા. ૧૦મી માર્ચ ૧૯૪૦ને દિને વીર કવિ નર્મદની પ્રતિમાનું અનાવરણ શ્રીયુત કનૈયાલાલ મુનશીના વરદ હસ્તે કરાવવામાં આવ્યું હતું. તે પ્રસંગે સાક્ષર કેશવ હ. શેઠ (૧૮૮૮-૧૯૪૭) તરફથી સમિતિના પ્રમુખ મોહનલાલ પાર્વતીશંકર દવેને કવિને અંજલિ આપતું કાવ્ય મોકલવામાં આવ્યું હતું. આ કાવ્ય અપ્રગટ રહ્યું છે. જે કવિને ફરી અર્પણ કરીએ.

- રમેશ મ. શુક્લ

પોરબંદર ખાસ જેલમાં કવિમિલન

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ તરફથી ગુજરાતની જુદી જુદી જેલોમાં કવિતા-વાંચન-પઠનના કાર્યક્રમો ચાલી રહ્યા છે, તેમાં ૨૨ ઓગસ્ટ ૨૦૧૦ના રોજ પોરબંદરની ખાસ જેલમાં દોઢસો કેદીઓ સમક્ષ, પોરબંદર કલરવના કવિઓ રામજી પાડલિયા, જયંત મોઢા, વૃજલાલ રૂપાણી, દિલરાજ મારુ, સુનીલ ભીમાણી, મહેન્દ્ર વાળા, વજુભાઈ પુનાણી, જય પંડ્યા અને દેવ શીંગરખિયાએ પોતાનાં બે-બે ગીત-ગઝલો રજૂ કર્યાં હતાં.

કેદીઓની મનોદશાને રજૂ કરતો શેર

'સમય સંજોગના કારણે અહીં મુકામ કર્યો છે,
પથારી ક્યાં અહીં રાતે અમારે રોજ કરવી છે.

ગઝલકાર પુનાણીએ રજૂ કરીને ભારે દાદ મેળવી હતી. 'મંદિર તું જેને માને છે, તે હવે બની ગઈ છે દુકાન, હાલ્ય હવે મારી ઝુંપડિયે ભગવાન, દેવ શીંગરખિયાની રજૂઆત પણ તાલીઓ સાથે ઝિલાણી હતી.

પરિષદકાર્યક્રમની ભૂમિકા વિશે નરોત્તમ પલાણે અને સભાધ્યક્ષ ડૉ. સુરેખા શાહે સંબોધન કર્યું હતું. સંચાલન કાંવે દેવ શીંગરખિયા અને આભાર જેલના ડૉ. મોઢા દ્વારા સંપન્ન થયાં હતાં. પરિષદ તરફથી ભેટ આવેલાં પુસ્તકો સભાધ્યક્ષે જેલ સુપરિન્ટેન્ડન્ટને અર્પણ કર્યાં હતાં.

તારીખ ૨૯-૮-૨૦૧૦ના રોજ જૂનાગઢ જિલ્લા જેલ ખાતે ગુજરાત સાહિત્ય પરિષદની પ્રેરણા સાથે રૂપાયતન દ્વારા 'ગઝલ શ્રાવણી'નું આયોજન કરવામાં આવેલ, જેમાં પ્રતિષ્ઠિત કવિઓ સર્વશ્રી લક્ષ્મણભાઈ દૂબે, ગોવિંદ ગઢવી 'સ્મિત', ડૉ. ઉર્વીશ વસાવડા, મહેન્દ્રસિંહ પઢિયાર, જયંત કોરડીયા, અરવિંદ પંડ્યા, કમલેશ દાફડા તથા રાહુલ શ્રીમાળીએ સ્વરચિત કવિતા રજૂ કરેલ અને સમગ્ર કાર્યક્રમનું સંચાલન શ્રી હેમંત નાણાવટીએ કરેલ.

આ પ્રસંગે જેલ સુપરિન્ટેન્ડન્ટ શ્રી એ. બી. કંબોડિયાએ સૌ ઉપસ્થિત કવિઓનું સ્વાગત કરેલ તથા જેલના બંદી-બંધુઓ દ્વારા દીપ-પ્રાગટ્ય કરવામાં આવેલ. આ પ્રસંગે ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ તરફથી ૨૫૦ પુસ્તકો જેલના બંદી-બંધુઓને માટે તરતાં મૂકવામાં આવેલાં.

ગુજરાતની વિવિધ જેલો માટે ભેટ પુસ્તકો આપવા માટે નીચે જણાવેલ તરફથી ભેટ પુસ્તકો મળ્યાં છે.

(૧) પ્રિયબાળા રમણલાલ શાહ	૨૧૦ પુસ્તકો
(૨) ઇમેજ પબ્લિકેશન પ્રા. લિ.	૪૦ પુસ્તકો

માતૃભાષા કૌશલ્ય અભ્યાસક્રમ – ખરી ભાષાવંદના

મારી શાળામાં માતૃભાષા કૌશલ્ય પ્રમાણપત્ર અભ્યાસક્રમનો પત્ર આવતાં સૌપ્રથમ મેં તે અભ્યાસક્રમમાં દાખલ થવા રસ દાખવ્યો અને તે અભ્યાસક્રમ પૂર્ણ કરતાં મને શિક્ષણની સાથે આનંદની જે અનુભૂતિ થઈ તે કંઈક ઓર જ પ્રકારની હતી.

વર્ગમાં હાજરી આપતાં મને લાગવા માંડેલું કે અમે પચાસી વટાવી ગયેલ તાલીમાર્થીઓ માતૃભાષાનાં પાકટ ફળો હતાં જ્યારે યુનિ., વિદ્યાપીઠના વિદ્યાર્થીઓ ફૂલપાન; વક્તાઓ અમારી જરૂરિયાત સંતોષનારા માળીઓ અને પરિષદ અમારી ધરતી જ જોઈ લો ! અવારનવાર આવતો વરસાદ વિઘ્નકર્તા બની અમારી પરીક્ષા લઈ રહ્યો હતો; છતાં પણ અમે નિયમિત વર્ગો ભરી જ્ઞાન રૂપી જલધારાને અમારામાં સમાવી રહ્યા હતાં.

વિષયનિષ્ણાતોનું તો શું કહેવું ? આવે અપરિચિત સ્વરૂપે પણ કલાક – દોઢ કલાકમાં તો અમારા ચિરપરિચિત સ્વજન બની જાય ! આજ બાબત તો અમને રોજેરોજ પરિષદ તરફ ખેંચી લાવતી.

માતૃભાષા માટે તેમજ તેના કૌશલ્ય માટે જરૂરી એવા લગભગ બધા જ; જેવા કે ઉચ્ચારપ્રક્રિયા, ઉચ્ચારભેદે અર્થભેદ, શ્રવણ અને વાંચન કૌશલ્ય, શબ્દઘડતર, નામપદ, ક્રિયાપદ, વાક્ય અને વાક્યપ્રકાર, વિરામચિહ્નો, શબ્દાર્થ તથા કયા શબ્દઘટકો ભેગા લખાય અને કયા અલગ તેની નિષ્ણાતો દ્વારા જે વિશિષ્ટ જાણકારી આપવામાં આવી. એટલું જ નહિ તેનાથી ભાષાલેખન અને વક્તવ્ય વખતે કઈ સતર્કતાની જરૂરિયાત છે ? તેનો અમને ખ્યાલ આવ્યો.

વક્તાના વક્તવ્ય પછી ચર્ચાનો જ રસિક દોર ચાલતો ત્યારે બારીમાંથી ડોકિયું કરતો છોડ પણ બોલી ઊઠતો હોય એમ લાગતું કે “મને પણ આ ચર્ચામાં સામેલ કરોને.”

માતૃભાષાની જ નહિ પણ તેની બોલીઓની પણ કેટલી અસરકારકતા અને વેધકતા હોય છે ? તેની સમજ અમને વ્યાસસાહેબનાં વિવિધ ઉદાહરણો દ્વારા જ આવી તે નિર્વિવાદ છે.

શ્રવણ, વાંચન, લેખન અને વક્તૃત્વમાં સૌથી અઘરું વક્તૃત્વ જ છે જે નિશંક છે; તેમાં આવી તાલીમશિબિર ઘણી જ ઉપયોગી થઈ શકે કારણ ઉચ્ચારભેદે અર્થભેદ અહીં જ વધુ સ્પષ્ટ થાય છે.

મને એ સમજાતું નથી કે સરકાર તરફથી શિક્ષકોને અપાતી કર્મયોગી તાલીમમાં આવા વેગીનું આયોજન કેમ નથી થતું ? જો આવું આયોજન થાય તો ખરેખર શિક્ષક ખરા અર્થમાં પ્રશિક્ષિત થાય.

મારું તો માનવું છે કે માતૃભાષાના શિક્ષકો માટે તો આ વર્ગો ફરજિયાત કરી દેવા જોઈએ કે જેથી તેઓ સારી રીતે સજ્જ થઈ જવાબદારીપૂર્વક શિક્ષણકાર્ય કરે તથા

તે દ્વારા ભાવિ પેઢીને માતૃભાષાથી વિમુખ થતી બચાવી લઈ અભિમુખ કરે. જો આવું થઈ શકશે તો આપણે કોઈએ ‘માતૃભાષા બચાવો’ આંદોલન કરવાની કે તેની ચિંતા કરવાની જરૂર નહીં રહે.

બોરીસાગરસાહેબે આવા વર્ગો માટે વિચારરૂપી બીજ મૂક્યું, રાજેન્દ્ર પટેલ, પારુલબહેન અને પરિષદે તે બીજને ઉછેરવામાં જે પુરુષાર્થ કર્યો છે તેના પરિપાક રૂપે અમારી પહેલી બેચ સફળતાપૂર્વક અભ્યાસક્રમ પૂરો કરી શકી અને ત્યારે વર્ગની સમાપનવિધિમાં ઉપરોક્ત ત્રણેય વ્યક્તિવિશેષોએ જે સંતોષ વ્યક્ત કર્યો તે અમારા માટે તે આનંદની વાત બની રહી.

આ અને આવા વર્ગો નાના અમથા છોડમાંથી વટવૃક્ષ બને અને સમસ્ત ગુજરાતી પ્રજાને માતૃભાષાનો ઉપયોગ કરતાં જરૂરી તકેદારી રાખતાં શીખવશે તો તેમાં જ સર્વ માતૃભાષીઓનું હિત સમાયેલું છે.

રાવ હરિશંદ્ર મદનસિંહ

મ. શિક્ષક હા. સે.

એમ.પી. પંડ્યા હાઈસ્કૂલ, જેતલપુર

તા. દરકોઈ, જિ. અમદાવાદ

મો. ૯૪૨૬૦૪૮૬૫૧

S

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ અંતર્ગત રવીન્દ્રભવનના ઉપક્રમે તા. ૧-૯-૨૦૧૦ના રોજ અનિલાબહેન દલાલે રવીન્દ્રનાથે તેમની જમીનદારીના સિલાઈદહ વગેરે સ્થળોએથી પોતાની ભત્રીજી ઈન્દિરાદેવીને લખેલા પત્રોના સંગ્રહ ‘છિન્નપત્ર’ વિશે વક્તવ્ય આપ્યું.

આ પત્રોના સર્જનાત્મક ગદ્ય તેમજ તેના સૌંદર્યની વાત પોતાના વક્તવ્યમાં ઉદાહરણો સાથે કરી પદ્મા નદીના કાંઠા પરથી કવિએ જોયેલા કુદરતનાં દૃશ્યો – ગ્રામજીવન તેમજ કવિનું ચિંતન એમાં વ્યક્ત થયું છે. કવિની ઘણી વાર્તાઓની ભૂમિકા તેમજ પાત્રોનો સ્રોત કવિને આ ભ્રમણમાં મળેલો તે વાત વક્તાએ સદષ્ટાંત નિરૂપિત કરી.

સાહિત્યસિદ્ધાંત વ્યાખ્યાનશ્રેણીનું પાંચમું વ્યાખ્યાન

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ સંચાલિત શ્રી ક. લા. સ્વાધ્યાયમંદિર દ્વારા મંગળવારે તા. ૩૧-૮-૨૦૧૦ના રોજ સાહિત્યસિદ્ધાંત વ્યાખ્યાનશ્રેણીનું પાંચમું વ્યાખ્યાન ડૉ. અજિત ઠાકોરે ‘વક્રોક્તિસિદ્ધાંત અને શૈલીવિજ્ઞાન’ વિશે આપ્યું હતું. વક્તવ્ય દરમિયાન તેમણે પશ્ચિમ અને સંસ્કૃત વિદ્વાનોના અભિપ્રાયો ટાંકીને ‘વક્રોક્તિસિદ્ધાંત અને શૈલીવિજ્ઞાન’ની વિશદ ચર્ચા કરી હતી.

પાક્ષિકી

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ સંચાલિત ‘પાક્ષિકી’ અંતર્ગત તા. ૧૬-૯-૧૦ના રોજ

સાંજે ૬ વાગ્યે શ્રી નયના ડેલીવાળાએ મનીષા કુલશ્રેષ્ઠની હિંદી વાર્તા 'પોઝિટિવ'ના ગુજરાતી અનુવાદનું પઠન કર્યું હતું. વાર્તાવસ્તુ અને માવજતમાં બધાને રસ પડ્યો હતો.

નવોદિત સર્જકોના પ્રથમ સર્જનાત્મક પુસ્તકનું પ્રકાશન

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના ક. લા. સ્વા. મંદિર હસ્તક શ્રી બી. કે. મજૂમદાર ટ્રસ્ટ પ્રકાશનશ્રેણી અંતર્ગત નવોદિત સર્જકોના પ્રથમ સર્જનાત્મક પુસ્તકનું પ્રકાશન કરવામાં આવે છે. આથી જે નવોદિત લેખકો/લેખિકાઓનું એક પણ પુસ્તક પ્રગટ ન થયું હોય તેઓ આ શ્રેણીમાં પોતાના પ્રથમ સર્જનાત્મક પુસ્તકની હસ્તપ્રત મોકલી શકે છે. હસ્તપ્રત મોકલવાનું સરનામું - પ્રકાશનમંત્રીશ્રી, ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ, ગોવર્ધનભવન, આશ્રમમાર્ગ, નદીકિનારે, અમદાવાદ ૩૮૦૦૦૮

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ : છઠ્ઠીસમું જ્ઞાનસત્ર

સ્થળ : મોડાસા (જિ. સાબરકાંઠા) તા. ૨૪-૨૫-૨૬ ડિસેમ્બર-૨૦૧૦
યજમાન સંસ્થા : એમ. એલ. ગાંધી હાયર એજ્યુકેશન સોસાયટી, (મોડાસા)
જ્ઞાનસત્ર અધ્યક્ષ : શ્રી ભગવતીકુમાર શર્મા

જ્ઞાનસત્રનો વિગતવાર કાર્યક્રમ

પહેલી બેઠક : તા. ૨૪-૧૨-૨૦૧૦, શુક્રવાર, બપોરના ૨-૩૦થી ૫-૧૫

ઉદ્ઘાટન બેઠક

દીપપ્રાકટ્ય : પૂ. મોરારિબાપુ (મહુવા)
સ્વાગત : ડૉ. એ. એન. શાહ
પરિષદ વહીવટી મંત્રી : શ્રી રાજેન્દ્ર પટેલ
પ્રાસંગિક : શ્રી ભોળાભાઈ પટેલ
શ્રી રઘુવીર ચૌધરી
(ટ્રસ્ટી કે પૂર્વપ્રમુખ)
આશીર્વાચન : પૂ. મોરારિબાપુ
અધ્યક્ષ : શ્રી ભગવતીકુમાર શર્મા
સમાપન, આભાર : શ્રી અનિલાબહેન દલાલ
વિરામ-ભોજન

સાંજે ૬.૩૦થી ૮.૦૦

બીજી બેઠક : રાત્રે ૮.૦૦થી ૮.૪૫ પારિતોષિક વિતરણ

સંચાલન : પ્રફુલ્લ રાવલ
અધ્યક્ષ : ભગવતીકુમાર શર્મા

ત્રીજી બેઠક : રાત્રે ૮.૦૦થી ૧૦.૦૦ કાવ્યાસ્વાદ

ઉમાશંકર જોશી કવિતા : પાઠ અને ગાન
પ્રસ્તુતિ : શ્રી અમર ભટ્ટ અને વૃંદ

અધ્યક્ષ : નીતિન વડગામા

તા. ૨૫-૧૨-૨૦૧૦, શનિવાર

સવારે ૮.૦૦થી ૮.૦૦ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદની કાર્યવાહક તથા મધ્યસ્થ સમિતિ સંયુક્ત બેઠક

ચોથી બેઠક : ૮.૦૦થી ૧.૦૦

સર્જક વિશેષ : ઉમાશંકર જોશીનું વિવેચન-સંશોધન

અધ્યક્ષ : શ્રી શિરીષ પંચાલ

બીજરૂપ વક્તવ્ય : શ્રી ચંદ્રકાન્ત શેઠ

શૈલી અને સ્વરૂપ : શ્રી અશ્વિન દેસાઈ

સંસ્કૃત સાહિત્યની વિવેચના : શ્રી ભોળાભાઈ પટેલ

મધ્યકાલીન સાહિત્યનું વિવેચન

અને સંશોધન : શ્રી નરોત્તમ પલાણ

સમકાલીન કવિતા ને

કૃતિનિષ્ઠ વિવેચન : શ્રી ઉષા ઉપાધ્યાય

પાંચમી બેઠક : બપોરના ૩.૦૦થી ૬.૦૦

બે વર્ષના સાહિત્યનું સરવૈયું (૨૦૦૮-૨૦૦૯)

અધ્યક્ષ : શ્રી રતિલાલ બોરીસાગર

કવિતા : શ્રી અનિરુદ્ધસિંહ ગોહિલ

નાટક : કવિતા શુક્લ

નવલકથા : રાજેન્દ્રસિંહ ગોહિલ, વિપુલ પુરોહિત

ટૂંકી વાર્તા : પન્ના ત્રિવેદી

નિબંધ : વિનોદ ગાંધી

બાળસાહિત્ય : યશવંત મહેતા

વિવેચન, સંશોધન, સંપાદન : યોગેન્દ્ર પારેખ

અનુવાદ : હેમાંગ દેસાઈ

રાત્રિબેઠક : રાત્રે ૮.૦૦થી યજમાન સંસ્થા આયોજિત કાર્યક્રમ

તા. ૨૬-૧૨-૧૦, રવિવાર

છઠ્ઠી બેઠક : સવારે ૮.૦૦થી ૧૦.૧૫

સાહિત્યસ્વરૂપ : ટૂંકી વાર્તા - છેલ્લા ત્રણ દાયકાની ટૂંકી વાર્તાની ઉપલબ્ધિ

અધ્યક્ષ : શ્રી શરીફા વીજળીવાળા

કાલ અને આજ : મણિલાલ હ. પટેલ

સ્વરૂપ : શ્રી અજય રાવલ

પ્રવાહ : દર્શન : શ્રી જગદીશ ગૂર્જર

સાતમી બેઠક : બપોરના ૧૦.૩૦થી ૧૨.૪૫
 યજમાન સંસ્થા તરફથી સાહિત્યની બેઠક
આઠમી બેઠક : ૧૨-૪૫થી ૨.૩૦
 સમાપન બેઠક

નોંધ : (૧) જ્ઞાનસત્રમાં ભાગ લેવા ઇચ્છતાં સૌ તા. ૧૫-૧૨-૨૦૧૦ સુધીમાં ભોજન ઉતારા-ફી અને પ્રતિનિધિ શુલ્કના રૂ. ૩૦૦/- તથા વિદ્યાર્થીઓ માટે રૂ. ૧૫૦/- ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ કાર્યાલય, અમદાવાદને તા. ૧૫-૧૨-૨૦૧૦ સુધીમાં મોકલી આપવા વિનંતી.

S

‘વાંચે ગુજરાત’ અભિયાન અંતર્ગત ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ સંચાલિત ચી. મં. ગ્રંથાલયના ઉપક્રમે તા. ૧૫-૯-૨૦૧૦ના રોજ ‘મને ગમતું પુસ્તક’ કાર્યક્રમમાં શ્રી સલોનીબહેન જોશીએ ‘આપણો પ્રાચીન કથાવારસો’ વિશે પોતાનું વક્તવ્ય રજૂ કર્યું હતું. તેમણે આપણા પ્રાચીન કથાવારસા વિશે વાત કરતાં જણાવ્યું હતું કે ઋષિમુનિઓએ ધર્મગ્રંથોનો જ ઉપદેશના માધ્યમ તરીકે સફળતાપૂર્વક ઉપયોગ કર્યો છે તેમજ લોકકથાને કેવી રીતે ધર્મકથામાં પરિવર્તિત કરાય છે તેની રસપ્રદ રીતે વાત કરી હતી. શ્રી કલ્પનાબહેન પરીખે સ્વાગત સાથે શ્રી સલોનીબહેનનો પરિચય આપ્યો હતો.

દીપ્તિ શાહ

ચી. મં. ગ્રંથાલય

સુરેશ જોષીનાં વ્યાખ્યાનો અંગે

સુરેશ જોષીએ ગુજરાતના અનેક સ્થળે, કોલેજ કે અન્યત્ર જે વ્યાખ્યાનો કર્યા છે અને જે મુદ્રિત થયાં હોય તેની ટેપ-સીડી જેની પાસે હોય તેઓને વિનંતી કે તે ટેપ-સીડી ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદને પહોંચાડે. તે રેકોર્ડિંગ કે સીડીમાં ઉતારીને મૂળ ટેપ કે સીડી જે-તે વ્યક્તિને પરત કરીશું.

S

(૧) માતૃભાષા સંવર્ધન કેન્દ્ર માટે મળેલ દાન :

(૧) ઓરિએન્ટ ક્લબ : અમદાવાદ
(ગુણવંત શાહ, વક્તવ્ય પુસ્કારના)	૫,૦૦૦/-
(૨) ઇમ્પેક્ટ સુરત
(ગુણવંત શાહ, વક્તવ્ય પુસ્કારના)	૧૨,૦૦૦/-
(૩) ધ ગાંધીધામ ચેમ્બર ઓફ કોમર્સ એન્ડ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ
(ગુણવંત શાહ વક્તવ્ય પુસ્કારના)	૨૫,૦૦૦/-
(૪) રમાબહેન નવલભાઈ શાહ, અમદાવાદ	૧,૦૦૦/-

(ગુણવંત શાહ વક્તવ્ય પુસ્કારના)

(૨) લેખકનિધિ માટે મળેલ દાન :

શાંતાબહેન મોતીલાલ ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ, અમદાવાદ
હ. અમિત અંબાલાલ	૮૦,૦૦૦/-

(૩) બાંધકામ પેટે મળેલ દાન :

(૧) સંપદા એન્ટરપ્રાઇઝ અમદાવાદ
હ. પાવનભાઈ બકેરી	૨૫,૦૦૦/-

(૪) પ્રકાશનશ્રેણી તથા વ્યાખ્યાનશ્રેણી માટે મળેલ દાન :

શ્રી હરિનારાયણ આચાર્ય તથા ડૉ. ઉષાબહેન
હરિનારાયણ આચાર્ય અમદાવાદ તરફથી	રૂ. ૬,૦૦,૦૦૦/-
(૫) ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ (૨૪મું અધિવેશન
(૧૯૬૭) દિલ્હી : હ. દેવકુમાર ત્રિવેદી	૨,૭૫,૦૦૦/-

r

અરબી રણ

ક્ષિતિજ પણ રેતની ! ઢગ પરે ઢગો વિસ્તર્યા;
 કરાલતમ ભૂખરા ખડક તો કરે દાંતિયાં !
 દિશા સકળ ભેદતી ગરમ લૂચ ખાવા ધસે;
 કશેય નવ ઝાંખરું - તણાખલું ન લીલું લસે !
 વિરાટ સૃજી વિશ્વની નીલમ વાડી, થાકી જરા,
 પ્રજાપતિ મુખેથી એક ધગતો નિસાસો સર્વો;
 અને અહીં હજાર ગાઉ તક ઝળતો એ ઝર્વો;
 ક્યહીં રચત રેતીના ઢગ, ક્યહીં સૂકા ડુંગરા !
 બધે નજર વિસ્તરે ! અતૂટ ચક્રવાતો ચહું;
 નથી નજર ભાંગવા કશું વિવિધ કે કેં નવું !
 વિરાટ નભટોપને સકળ કોરમાં આવરી
 સપાટ પૃથિવી પડી સુકલ છાતી ખુલ્લી કરી !
 ત્યહીં જનમ ‘એક માત્ર વિભુ !’ - કલ્પનાનો થતો !
 — ‘કરાલ નિજ લોચને સકલ લોકને નાથતો !’

(કોડિયાં, સંવર્ધિત નવી આ., ૧૯૭૨, પૃ. ૬)

— કૃષ્ણલાલ શ્રીધરાણી

સાહિત્યવૃત્ત

સંકલન : ઇતુભાઈ કુરકુટિયા

સુજોસાહી : ૨૬મો વાર્તાશિબિર

સુરેશ જોષી સાહિત્યવિચાર ફોરમનો છવ્વીસમો વાર્તાશિબિર શ્રી દલપત ચૌહાણના આર્થિક સહયોગ અને ઉત્તર ગુજરાત વાર્તાવર્તુળના નિમંત્રણથી, તા. ૨૧-૨૨ ઓગસ્ટ-૧૦ ને શનિ-રવિના દિવસોમાં તારંગા (હિલ), જિ. મહેસાણા મુકામે યોજાઈ ગયો. બે દિવસના આ વાર્તાશિબિરમાં ૧૯ વાર્તાકારોએ તાજી લખાયેલી એક એક વાર્તા રજૂ કરી હતી.

રજૂ થયેલી વાર્તાઓમાં 'લાલ મણકાની શોધ' (દલપત ચૌહાણ), 'બગાડ' (સુમન શાહ), 'કાસારવટો' (હસમુખ રાવલ), 'ચરિતર' (વિપુલ વ્યાસ), 'બે સમાંતર વહેતી વાર્તા' (ચતુર પટેલ), 'પુઅર થિંકિંગ' (કનુભાઈ આચાર્ય), 'સાઈડ ઇફેક્ટ' (અજય ઓઝા), 'કવચ' (મોહન પરમાર), 'નૈન દહતિ પાવકઃ' (જિજ્ઞેશ બ્રહ્મભટ્ટ), 'એવું ઘર પણ ન હતું' (ડાહ્યાભાઈ પટેલ), 'વાર્તાનો અંત' (પ્રભુદાસ પટેલ), 'હોકો' (સંજય ચૌહાણ), 'સાત પાંચીકા' (પરેશ નાયક), 'આશાનું કિરણ' (કંદર્પ દેસાઈ), "'તું' નહીં" (નીતિન ત્રિવેદી), અને 'પુસ્તકનું એક જૂનું કબાટ' (રાજેન્દ્ર પટેલ) આ ઉપરાંત માય ડિયર જયુ, દક્ષા પટેલ અને પારુલ કંદર્પ દેસાઈએ પણ પોતાની અધૂરી વાર્તા વિશે થોડી વાત કરી હતી. ઉપસ્થિત મોટાભાગના વાર્તાકારો ચર્ચામાં સક્રિયતાથી જોડાયા હતા.

રજૂ થયેલી વાર્તા વિશે વાત કરતાં સુમન શાહે વસ્તુની સાથે સ્વરૂપ વિશે પણ જાગ્રત રહેવાનો આગ્રહ ફરી દોહરાવ્યો. એમની દષ્ટિએ વાર્તામાં રજૂ થતું સંવેદન ગમે તેટલું સાચું હોય, સ્થળ-કાળ-વ્યક્તિથી પણ વિમુખ ન જ થવું જોઈએ. ઝીરો ડિગ્રી રાઈટિંગનો અર્થ સમજાવી, બિનઅલંકૃત ભાષા પણ સફળ વાર્તા સર્જ શકે તેનો પાશ્ચાત્ય સંદર્ભ ચીંધી બતાવ્યો. વાર્તાકારે બધું જ ન કહી દેતાં, વાચક માટે પણ થોડું વિચારવાનું છોડવું જોઈએ. વાર્તાના વાચક બાબતે પણ સર્વાનુમતે એ વાત સ્વીકારાઈ કે જે-તે વાર્તાને એ જ વાર્તાની શરતે વાંચવી ને સ્વીકારવી પડે.

— ગુણવંત વ્યાસ

વિચારગોષ્ઠિ

'વાંચે ગુજરાત' અંતર્ગત 'વિચારગોષ્ઠિ'માં તા. ૫-૯-૧૦ના રોજ શ્રી રમેશ ઓઝાએ શ્રી રઘુવીર ચૌધરીકૃત 'એક રૂપકથા' નવલકથાનો રસસ્પદ આસ્વાદ કરાવ્યો હતો.

સર્જકસંવાદ

'સર્જકસંવાદ' ભાવનગરની ગઝલસ્પર્ધાનું પરિણામ આ મુજબ છે. વિશાલ જોષી સણોસરા, પ્રથમ; પીયૂષ ચાવડા અમરેલી દ્વિતીય; ડૉ. નટુભાઈ પંડ્યા વડોદરા તૃતીય

સ્થાને આવ્યા છે. આ સ્પર્ધાના નિર્ણાયક શ્રી ગુણવંત ઉપાધ્યાય અને સંયોજક તરીકે શ્રી અજય ઓઝાએ સેવા આપી હતી.

કવિશ્રી ઉમાશંકર જોશી જન્મશતાબ્દી નિમિત્તે

કવિશ્રી ઉમાશંકર જોશી શતાબ્દીવર્ષ ઉજવણી નિમિત્તે... સાંસ્કૃતિક અને સામાજિક નિસ્ખતનું અનોપચારિક વૃંદ 'સંવેદના' દ્વારા તા. ૨૮-૯-૨૦૧૦ના રોજ ગોપાલદાસ હોલ, રાષ્ટ્રીયશાળા રાજકોટ મુકામે ડૉ. ભાનુપ્રસાદ પંડ્યાએ 'કવિશ્રી ઉમાશંકર જોશી : વ્યક્તિત્વ અને વાક્યમય' વિશે વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું. આ ઉપરાંત સર્વશ્રી ભાનુપ્રસાદ પંડ્યા, સંજુ વાળા, નીતિન વડગામા, મહેન્દ્ર જોશી, અરવિંદ ભટ્ટ, દિલીપ જોશી, શૈલેષ ટેવાણી, ભાસ્કર ભટ્ટ, વારિજ લુહાર, સુરેશ પંડિત અને જગદીશ ત્રિવેદીએ કાવ્યપાઠ કર્યો હતો.

વાંચે ગુજરાત અંતર્ગત

વાંચે ગુજરાત અંતર્ગત ગુજરાતની પ્રજા વધુ વાંચે, વિચારે અને વિકસે તેવી સદ્ભાવનાથી સ્વર્ણિમ ગુજરાતની ઉજવણી થઈ રહી છે. તેમાં 'મને ગમતું પુસ્તક' અંતર્ગત શ્રી વિનોદ જોશીએ તા. ૧૧-૭-૨૦૧૦ના રોજ રૂપાયતનના નિર્સર્ગમ્ય પરિસરમાં 'અભિજ્ઞાન શાકુન્તલ' વિશે રસપ્રચુર વક્તવ્ય આપ્યું હતું.

'તને મોડેથી સમજાશે'નું વિમોચન

રાજકોટના યુવા કવિ શ્રી જિગર જોષી 'પ્રેમ'ના પ્રથમ સ્વતંત્ર ગઝલસંગ્રહ 'તને મોડેથી સમજાશે'નું વિમોચન શ્રી વસંતકુમાર પાઠકે તા. ૨૨-૮-૧૦ના રોજ અમરેલીમાં કર્યું હતું.

સંસ્કૃતના મૂર્ધન્ય વિદ્વાન પ્રા. ડૉ. વિજય પંડ્યાને રાષ્ટ્રપતિ પુરસ્કાર

ગુજરાતના પ્રથિતયશ સંસ્કૃત વિદ્વાન પ્રા. ડૉ. વિજય પંડ્યાની કલમ ગુજરાતી અને સંસ્કૃતના વિષયોને લઈને સહજ રીતે ચાલતી રહી છે. ગુજરાતના સાક્ષર તરીકે તેમને રાષ્ટ્રપતિ પુરસ્કાર મળે છે. સંસ્કૃત, પ્રાકૃત અને પાલિ ભાષાઓના ચયનિત પંદર વિદ્વાનોમાં તેઓ સ્થાન પામ્યા છે.

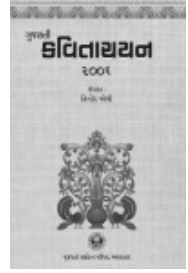
વાંચે ગુજરાત

સ્વામી વિવેકાનંદ વિદ્યાભારતી ટ્રસ્ટ : રૂપાયતને ૨૮ એપ્રિલથી પહેલી મે, ૨૦૧૦ દરમિયાન પુસ્તક મેળાનું આયોજન કર્યું હતું. જેમાં ૧૫૦૦૦ વ્યક્તિઓએ મુલાકાત લીધેલી અને એક લાખ રૂપિયાથી વધારેનાં પુસ્તકોનું વેચાણ થયું છે.

મને ગમતું પુસ્તક

અખિલ હિંદ મહિલા પરિષદ બૃહદ સુરત વાચકમંચ દ્વારા યોજવામાં આવેલ કાર્યક્રમમાં શ્રી રવીન્દ્ર પારેખે શ્રી ભગવતીકુમાર શર્માના સોનેટ-કાવ્યસંગ્રહ 'આત્મસાત્'નો આસ્વાદ કરાવ્યો હતો.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ પ્રકાશિત તદ્દન નવાં પ્રકાશનો

['ગુજરાતી કવિતાયયન : ૨૦૦૬' : સંપાદક : વિનોદ જોશી, પ્ર.આ. ૨૦૦૬, ડિમાઈ, કાચું પૂંદું, પૃ. ૧૦+૧૦૬, કિં. રૂ. ૭૦/-]

કવિશ્રી કાન્ત શતાબ્દી સમિતિ અને શ્રી બ. ક. ઠાકોર શતાબ્દી સમિતિ તરફથી પરિષદને વર્ષનાં ઉત્તમ કાવ્યો પ્રગટ કરવા માટે રૂ. ૧૫,૦૦૦/-નું દાન મળ્યું હતું. એમાંથી 'નવમા દાયકાની કવિતા' શીર્ષક હેઠળ ૧૯૮૧થી ૧૯૯૦ સુધીના એક દાયકાનાં પ્રતિનિધિ કાવ્યોનો સંચય પ્રગટ કરવામાં આવ્યો હતો. ત્યારબાદ ૧૯૯૧થી

૨૦૦૭ના વર્ષ સુધી નિયમિત રીતે પ્રતિ વર્ષ 'ગુજરાતી કવિતાયયન' પ્રગટ થતાં રહ્યાં છે. કાન્ત-બ.ક. ઠાકોર ગ્રંથમાળાના ૧૬મા મણકા રૂપે આ ચયન પ્રકાશિત થાય છે.

વરસોવરસ પ્રગટ થતાં રહેતાં આ ચયનોને ગુજરાતી કવિતાના ચાહકો-ભાવકો તરફથી સારો પ્રતિભાવ મળતો રહ્યો છે. વર્ષ દરમ્યાન પ્રગટ થયેલાં ગુજરાતી સામયિકોમાંથી પસાર થઈને આ 'ગુજરાતી કવિતાયયન : ૨૦૦૬'નું સંપાદન શ્રી વિનોદ જોશીએ કરી આપ્યું છે. વિનોદભાઈ કાવ્યમર્મજ્ઞ છે અને તેમનું કવિતા અને વિવેચનક્ષેત્રે પ્રદાન છે. ભાવકો આ સંચયને આવકારશે એવી અપેક્ષા છે.

['ગુજરાતી કવિતાયયન : ૨૦૦૭' : સંપાદક : સંજુ વાળા, પ્ર.આ. ૨૦૦૭, ડિમાઈ, કાચું પૂંદું, પૃ. ૧૪+૧૩૦, કિં. રૂ. ૮૫/-]

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ દ્વારા ૧૯૯૧થી શરૂ થયેલી ગુજરાતી કવિતાયયનની કાવ્યયાત્રામાં કાન્ત-બ.ક. ઠાકોર ગ્રંથમાળાનો આ ૧૭મો મણકો છે. 'ગુજરાતી કવિતાયયન : ૨૦૦૭'ના સંપાદક શ્રી સંજુ વાળા છે. એક વર્ષનું સંપાદન વ્યાપક રીતે કાવ્યસર્જનની પ્રવૃત્તિનું નિર્ણાયક પરિબળ ભલે ન બને; પરંતુ એવું સંપાદન સર્જાતી કવિતાનો આછોપાતળો ચહેરો જરૂર ઉપસાવી શકે છે. એ દષ્ટિએ જે-તે વર્ષના કવિતાયયનનું મૂલ્ય સ્વીકારવું ઘટે. વરસોવરસ પ્રગટ થતાં આ ચયનોને ગુજરાતી કવિતાના ચાહકો તરફથી સારો પ્રતિભાવ મળતો રહ્યો છે.

આ ચયનના સંપાદક શ્રી સંજુ વાળાના બે કાવ્યસંગ્રહો પ્રકાશિત થયા છે. આ ઉપરાંત તેમણે કવિતાનાં સંપાદનો પણ કર્યાં છે.

ભાવકો આ સંચયને ઉષ્માભેર આવકારશે એવી આશા છે.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ

નદીકિનારે, 'ટાઈમ્સ' પાછળ, આશ્રમમાર્ગ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૮. ફોન : ૨૬૫૮૭૮૪૭

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ પ્રકાશિત તદ્દન નવાં પ્રકાશનો

['કથા-કલરવ' : સુમંત રાવલ, પ્ર.આ. ૨૦૦૬, ડિમાઈ, કાચું પૂંદું, પૃ. ૧૦+૧૬૨, કિં. રૂ. ૧૦૦/-]

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદની શતાબ્દી ગ્રંથશ્રેણીના ઉપમા પુસ્તક તરીકે 'કથા-કલરવ' વાર્તાસંગ્રહ પ્રગટ થઈ રહ્યો છે. આ સંગ્રહના લેખક સુમંત રાવલની ૧૮ નવલકથાઓ અને છ વાર્તાસંગ્રહો પ્રકાશિત થયા છે. એમના 'ઘટનાલય' વાર્તાસંગ્રહને ગુજરાત સાહિત્ય અકાદમીનું પારિતોષિક પ્રાપ્ત થયું છે. તેઓ

સારા વાચક પણ છે. 'ચાંદની' અને 'આરામ' જેવાં વાર્તા-સામયિકોએ તેમને વાર્તાલેખનની દિશામાં પ્રેર્યાં છે. ઉપરાંત 'નવનીત-સમર્પણ', 'ચિત્રલેખા', 'શબ્દસૃષ્ટિ', 'પરબ' ઇત્યાદિ સામયિકોમાં એમની વાર્તાઓ સતત છપાતી રહી છે. સુરતી મોઢ વણિક જ્ઞાતિના મુખપત્ર 'જ્યોતિર્ધર'ના સૌજન્યથી આ પુસ્તકનું પ્રકાશન થઈ રહ્યું છે.

વાર્તારસિક ભાવકો આ સંગ્રહને ઉષ્માભેર આવકારશે એવી આશા છે.

['નહિ વીસરાતા ચહેરા' : પ્રફુલ્લ રાવલ, પ્ર. આ. ૨૦૦૮, ડિમાઈ, કાચું પૂંદું, પૃ. ૧૨+૧૮૪, કિં. રૂ. ૧૧૦/-]

'નહિ વીસરાતા ચહેરા' એ પ્રફુલ્લ રાવલના ચરિત્ર-નિબંધોનો સંચય ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ દ્વારા આચાર્ય કાકાસાહેબ કાલેલકર ગ્રંથાવલિ પ્રકાશન સમિતિના સૌજન્યથી પ્રકાશિત થઈ રહ્યો છે. શ્રી પ્રફુલ્લ રાવલ નિબંધલેખનમાં - વિશેષે ચરિત્રનિબંધો અને ચરિત્રોના લેખનમાં તેમજ લઘુકથાના સર્જનમાં માહિર છે. આ પુસ્તકમાં સાહિત્યકારોનાં ચરિત્રો છે, તો સામાજિક, રાજકીય, સાંસ્કૃતિક અને ધાર્મિક ક્ષેત્રે સક્રિય વ્યક્તિઓનાં ચરિત્રો પણ છે. ચિત્રકાર કે પક્ષીવિદ કે વિજ્ઞાનીનો સમાવેશ પણ અહીં થયો છે. ચરિત્રાત્મક સાહિત્યનો તત્કાલીન સમાજના ઘડતરમાં મહત્વનો ફાળો છે.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદની શતાબ્દી ગ્રંથશ્રેણીનું આ ૩૬મું પુસ્તક છે. સહૃદયો આ પુસ્તકને ઉમળકાભેર આવકારશે એવી અપેક્ષા.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ

નદીકિનારે, 'ટાઈમ્સ' પાછળ, આશ્રમમાર્ગ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૮. ફોન : ૨૬૫૮૭૮૪૭